

ibus, triumphosque passionum cum legerentur, audivimus; eaque omnia verborum digesta et illustrata luminibus aure percepimus, mente spectavimus, religione honoravimus, charitate laudavimus. De iisdem visionibus pluribus aliis in locis agit Augustinus, quas in ecclesia publice lectas fuisse testatur (1). Sed tandem, ut uno verbo rem conficiam, qua ratione hæreticus et Montani sectator, ad communionem cum his feminis servandam suos adhortaretur, quas in catholicorum quos Psychicos vocabant, communione obfuisse sciebant? Nec id poterant ignorare ii ad quos hæc auctor scribebat, siquidem eos qui martyrio præsentibus fuerant, alloquitur: « Annuntiamus, inquit, vobis, fratres et filiioli, ut et vos qui interfuistis, rememoremini gloriæ Domini, etc. » Sed de his satis. Jam paucis de illis quæ in hærum martyrum laudes a variis auctoribus dicta sunt, agendum est (2).

VIII. Celebris semper fuit in Ecclesia, præsertim Africana, sanctarum Perpetuæ et Felicitatis memoria; in quarum die natali tres tractatus sanctum Augustinum habuisse testatur Possidius in *Indiculo*, qui in nova editione sunt Sermones cclxxx, cclxxxI et cclxxxII. Aliquamdiu hæsi an hos sermones integros hæc proferrem: at, quum in omnium fere manibus habeantur Augustini opera, visum est satis si, iis omissis, ea quæ ad Acta peculiariter referuntur, in notulis ad textam adnotarem. Pluribus aliis in locis de iisdem martyribus earumque sociis agit idem sanctus Doctor. « Fortissimæ Perpetuæ et commartyrum » meminuit Tertullianus lib. *de Anima*, cap. 55, ut jam diximus. Omnia martyrologia earum festum ad diem VII martii referunt, qua die hætenus apud nos celebra-

tur. Memorantur præterea earum nomina in canone Missæ Romanæ, in vetustissimo Sacramentario Gallicano, quod edidit noster Mabillonius. Item in canone Missæ Sacramentarii Gregoriani, quamvis harum sanctarum festivitas inter alias ibi notatas non habeatur, quod fortassis ea tempore Quadragesimæ contingat. Abest etiam a vetustissimo kalendario Mabilloniano ecclesiæ Africanæ: sed, quum ex Augustino certum sit earum festivitatem ejus tempore celebratam fuisse, dicendum quod, si in eo *Tuburitanarum* nomine non designentur, kalendarium istud integrum non sit, in quo revera februarii dies duodecim ac martius et aprilis menses integri desiderantur. Quod autem earum festivitas etiam primis temporibus Romæ celebrata fuerit, patet ex missali Gelasii et ex antiquo martyrologio Bucheriano, ubi hæc habentur: « Nonis martii Perpetuæ et Felicitatis Africae. » Idem habent cætera martyrologia, cum vetera, tum recentiora. Celebrantur cum sociis in Menologio Græcorum Basilii imperatoris die II februarii. Harum reliquiæ tempore Vandalicæ persecutionis ex Africa Romam delatæ dicuntur, quas postmodum exinde Rodulfus Biturigensium archiepiscopus accepit sæculo IX, easque in monasteriis Doverensi et Bellilocensi, ab ipso conditis, deposuit. Certe hodieque monachi Benedictini, qui, destructa Dovera, Virsionem migrarunt, se beatæ Perpetuæ reliquiis habere gloriantur.

Sed jam ipsa Acta proferenda sunt: quæ quantum ex nostris codicibus emendatiora prodeant, quisque, si ea cum editis conferre voluerit, facile animadvertet. Id certe spernendum non est, quod *Saturnini* nomen et martyrium eorum ope restituerimus. Huc usque Cl. RUINARTIUS.

(1) Id. *Serm.* 287.

(2) Mabil. tom. I *Mus. Ital.*

PASSIO^a

SANCTARUM MARTYRUM

PERPETUÆ ET FELICITATIS.

(Acta sinc. Martyr. D. Ruinart, p. 77 sqq. Acta SS. Boll. Mart. III, 635. Galland. Bibl. Vett. PP. t. II, p. XXIII-174).

PREFATIO.

Si vetera fidei exempla, et Dei gratiam testificantia et ædificationem hominis operantia, propterea in lit-

LECTIONES VARIANTES:

^a *Passionis nomen retinemus, quod in his actis competere D Turbitana. Sed in eo cod. deest præfatio, sicut et in Com-*
probat Holstenius. In cod. Salisburg. additur in civitate pendensi.

VARIORUM NOTÆ.

Passio SS. In ms. Casinensi nullus apparet titulus: ideoque hætenus curiosos scrutantium oculos elegantissimum hoc sacræ antiquitatis monumentum subterfugisse existimo. Ego Augustini auctoritate *Passionem* inscripsi; ita enim ipse vocat locis supra relatis in Psal. XLVII. et Serm. 5. prout sine dubio tunc in fronte multorum exemplarium hujus

Opusculi quæ passim exstabant, legebatur et solebant illic similia scripta sic inscribi, ut intelligimus ex martyrio S. Cypriani a Pontio Diacono descripto, et aliis id genus. Si quis tamen Græco nomine *Martyrium* appellare malit, habet in hac ipsa narratione unde conjecturam suam fulcire possit. HOLSTENIUS.

^a *LECTIONES VARIANTES* desumuntur ex edit. D. Rui-

teris sunt digesta, ut lectione eorum, quasi re-
pensatione rerum, et Deus honoretur et homo con-
fortetur; cur non et nova documenta æque utriusque
causæ convenientia et digerantur? vel quia et hæc
vetera futura quandoque sunt et necessaria posteris,
si in præsentis suo tempore minori deputantur aucto-
ritati propter præsumptam venerationem antiqui-
tatis. Sed viderint qui unam virtutem Spiritus unius
sancti, pro ætatibus judicent temporum, quum ma-
jora reputanda sint noviora quæque ut novissi-
miora, secundum exuberationem gratiæ in ultima
sæculi spatia decreta. *In novissimis enim diebus, dicit
Dominus, effundam de Spiritu meo super omnem carnem;
et prophetabunt filii filiarumque eorum. Et super servos et
ancillas meas de meo Spiritu effundam: et juvenes visiones
videbunt, et senes somnia somniantur* (Joel, II, 18, 19; Act., II, 17, 18) Itaque et nos qui sicut prophe-
tias, ita et visiones novas pariter repromissas et
agnoscimus et honoramus, ceterasque virtutes Spiritus
sancti ad instrumentum Ecclesiæ deputamus,
cui et missus est idem omnia donativa administrans
in omnibus, prout unicuique distribuit Dominus,

VARIORUM NOTÆ.

nartii inter *Acta sincera Martyrum*, pag. 77 et seqq.
Annotationes vero tum ex eodem Ruinartio, tum ex
posthumis Lucæ Holstenii notis ex ejus *Adversariis*
excerptis, tum demum ex brevioribus P. Possini e
soc. Jesu ad easdem notas Paralipomenis. EDD.

In litteris sunt digesta. Legerem libentius in
litteras. Sic enim Pontius principio Libri de Pas-
sione S. Cypriani: *Operibus ejus ac meritis etiam hæc
prærogativa debetur, ut exemplum suum in litteras di-
geratur; ubi minus recte editum est, dirigatur.*
HOLST.

Minori deputantur auctoritati. Sic Tertulliani
lib. de *Pœnit.*, cap. 3: *Id peccato deputandum, a quo
Deus arceat.* Et mox ibidem: *Quæ delicto deputanda
sunt.* Idem lib. de *velandis Virginibus: Sed nolo hunc
morem veritati deputare.* Et adversus Hermogenem
cap. 11: *Quæ malo deputantur secundum mali statum
computantur.* Tum ibid., cap. 13: *Jam nec bona ipsa
Deo deputantur.* Et cap. 25: *Materia apud Hermo-
genem in originem et causam malorum deputatur.* De
Idololatria, c. 10: *Necessitas ad excusationem deputa-
tur.* Denique libro I, ad *Uxorem*, cap. 4: *Jam in terris
de familia Angelica deputantur.* HOLST.

Noviora quæque ut novissimiora. Tantum in
his sibi licere Africani voluerunt. Sic apud Tertullia-
num *extremiora et extremissimi* non semel leges. Sic
apud Apuleium, *postremissimus*, et *novissimo extre-
mus.* Apud Arnobium, *minimissimus.* HOLST.

Prophetias ita et visiones novas. Testatur Irenæus
apud Eusebium lib. V, cap. 7, visiones et prophe-
tias in Ecclesia suo tempore multis fuisse conces-
sas: quod idem de suo docet Dionysius Alexandrinus
apud eundem Eusebium, cujus ex illustri loco, lib. V,
cap. 3, ubi de Montano, constat viguisse primis Ec-
clesiæ temporibus inter Christianos, præter alia cha-
rismata, etiam prophetiam: ex quo usu videtur Mon-
tanus hæresiarcha fiduciam sumpsisse vocandi doctrinam
suam, novam prophetiam. HOLST.

*Virtutes Spiritus sancti ad instrumentum Eccle-
siæ deputamus.* Hic usus vocis *Instrumentum* Africanæ
ac Tertullianæ consuetudinis est. Ita enim Tertul-
lianus lib. de *Fuga in persecutione*, c. *Diaboli iniquitatem
ad instrumentum persecutionis esse ait.* Idem lib. de
Pœnit. cap. *Instrumentum Pœnitentiæ, metus.* Lib. de
Patientia, cap.: *Instrumentum sustinendi, Patientia.* Lib. II,
de *Cultu seminarum*, cap.: *Instrumentum Pudicitæ,
gravitas.* Lib. I, ad *Uxorem*, cap.: *Nobis continentia ad*

A necessario et digerimus, et ad gloriam Dei lectione
celebramus; ut ne qua aut imbecillitas aut desperatio
fidei apud veteres tantum æstimet gratiam divini-
tatis conversatam, sive martyrum, sive in revelatio-
num dignatione: cum semper Deus operetur quæ
repromisit, non credentibus in testimonium, cre-
dentibus in beneficium. Et nos itaque, quod audivimus
et contrectavimus annuntiamus et vobis, fratres et fi-
lioli, ut et vos qui interfuistis, rememoremini gloriæ
Domini, et, qui nunc cognoscitis per auditum, com-
munionem habeatis cum sanctis martyribus, et per
illos cum Domino Jesu Christo, cui est claritas et hon-
or in sæcula sæculorum. Amen.

INCIPIT PASSIO.

CAPUT PRIMUM.

B ARGUMENTUM. — *Apprehensis sanctis, S. Perpetua pa-
trem vincit, cum aliis baptizatur, detruditur in tetrum
carcerem; sollicita de infante, ex visione sibi facta,
scalæ in cælum erectæ, et ascensus S. Saturi et sui, et
buccellæ oblatae, intelligit martyrium propediem fu-
turum.*

I. Apprehensi sunt adolescentes catechumini, Re-

instrumentum æternitatis demonstrata est a Domino. Lib.
de *Baptismo* agens de aquæ elemento: *Quanta vis ejus
aut gratia? quot ingenia, quot officia, quantum instru-
mentum mundo feret?* Denique *Apologetici* cap. 17. *Deus
totam molem istam cum omni instrumento elementorum,
corporum, spirituum de nihilo expressit.* HOLST.

Omnia donativa administrans in omnibus, etc.
C Locus expressus ex Paulo I Cor. XII, 4, ubi de Cha-
rismatis disserit, quæ noster heic *Donativa* vertit, hæc
quoque in re Tertullianum referens. Is enim lib. V,
adversus Marcionem cap.: *Data dedit filiis hominum,
id est donativa, quæ Charismata dicimus.* Et lib. I ad
Uxorem, cap.: *Extendamur in priora, et meliorum don-
ativorum sectatores simus.* Ita enim præstantissima
illa editio Nicolai Rigaltii legit. Sic lib. de *Resurrect.*
carnis vertit illud ad Rom. VI, 3. *Stipendia delinquentiæ,
mors; donativum autem Dei vitæ æterna: quod ab
Imperatorum liberalitate et re militari deductum nemo
est qui ignoret.* HOLST.

Sive Martyrum, sive in revelationum dignatione.
Frequentissima apud Tertullianum et Cyprianum,
aliosque ejus ævi Africanos Scriptores, *Dignationis*
vox pro gratia, quam Deus conferre aut præstare di-
gnatur. Pontius in Vita S. Cypriani: *Finge enim tunc
illum Martyrii dignatione translatum.* Ibidem post vi-
sionem S. Cypriano in exilio ostensam, subjungit:
*Quid hac revelatione manifestius? quid hac dignatione
D felicius? Et infra: Sed crastinus dies ille quem ante
annum dignatio divina prædixerat.* Ita Cyprianus ipse
non semel lib. IV. Epistola VII, XXV et XXXIV. Item
libro de *Mortalitate*, ubi sic legitur: *Non est in tua
potestate, sed in Dei dignatione martyrium.* Et serm. V
de *Lapsis: Corona de Dei dignatione descendit.* Idem alibi
Tertullianus de *Patientia* cap. 11: *Gratulari et gau-
dere nos decet dignatione divinæ castigationis.* Et de
Cultu seminarum cap. 2. *Nam et vobis... eandem
judicandi dignationem pollicetur.* De *Baptismo* cap. 18.
*Si Philippus tam facile tinxit Eunuchum, recogitemus man-
ifestam et exertam dignationem Domini intercessisse.* Et
mox: *Dei dignatio suas prærogativas.* Ita eodem
lib. cap. 3. *Præscriptionum* adv. Hæc. cap. 31. De *Pati-
entia* cap. 4. Lib. adv. *Judæos* cap. 1. etc. HOLST.

*Non credentibus in testimonium, credentibus in
beneficium, etc.* Sic Tertullianus de *Anima* cap. 51:
*Ubique Deus potestatis suæ signa proponit; suis in so-
latium, extraneis in testimonium.* HOLST.

CAP. I. — I. *Adolescentes catechumini.* Sic in vetustis

vocatus et Felicitas conserva ejus, Saturninus ^a et A Secundulus. Inter quos et Vivia ^b Perpetua, honeste nata, liberaliter instituta, matronaliter nupta, habens patrem et matrem et fratres duos, alterum æque catechuminum, et filium infantem ad ubera. Erat autem ipsa annorum circiter viginti duorum. Hæc ordinem totum martyrii sui jam hinc ipsa narrabit, sicut conscriptum manu sua et suo sensu reliquit.

II. « Cum adhuc, inquit, cum persecutoribus esse-
mus ^c, et me pater avertere ^d et dejicere pro sua affec-
tione perseveraret : « Pater, inquit, vides, verbi
« gratia, vas hoc jacens, urceolum, sive aliud ? » Et
« dixit : « Video. » Et ego dixi ei : « Numquid alio nomine
« vocari potest quam quod est ? » Et ait : « Non. » « Sic
« et ego aliud me dicere non possum, nisi quod sum
« Christiana. » Tunc pater motus in hoc verbo, misit

LECTIONES VARIANTES.

^a In edit. deest Saturninus.
^b Hæc locum ex nostris codd. restitimus. Editio habe-
bat : Inter hos et Ubia Perpetua, honesta, liberaliter edu-

cata, matrona licet nupta.
^c Holst. essem.
^d Evertere cupiret Holsten.

VARIORUM NOTÆ.

membranis Casinensibus scriptum reperi : atque ita in Mombritii Sanctuario passim editum legitur. Neque aliter fortassis eo sæculo proferebant hujus modi voces. Sic apud Optatum Milevitanum *Filuminus* legitur. Cæterum apposite ad rem nostram Pontius Carthaginiensis diaconus in Vita S. Cypriani : *Majores nostri plebeis et catechumenis martyrium consecutis, tantum honoris pro martyrii ipsius veneratione dederant, ut de passionibus eorum multa, aut prope dicerim pene cuncta conscripserint, ut ad nostram quoque notitiam, qui nondum nati fuimus, pervenirent.* Quo loco plebei accipiendi sunt laici, nullum in clero ordinem adepti. Sic enim paulo inferius idem Pontius : *Multa sunt quæ adhuc plebeis, multa quæ jam presbyter fecit.* Videtur autem Pontius hæc ipsa, aliæque his similia Acta innuere. Id saltem liquet, ecclesiam Africanam sedulo in hoc operam dedisse, ut gloriosa sanctorum martyrum facta ad posteritatis memoriam transirent. Porro non ad extenuandam, sed augendam martyrium nostrorum gloriam facit, quod fidei christianæ rudimenta vix dum edocti, et religionis nostræ triones, tam strenue concertasse memorantur. Ita Lugdunensis ecclesia apud Eusebium, lib. v, cap. 1, summopere laudat Maturum νεοφύτισον μὲν, ἀλλὰ γενναίον ἀγωνιστήν. Et lib. vi, cap. 4, ab eodem Eusebio commemorantur Martyres ex Origenis ludo Heraclides et Hieron, ὁ μὲν πρότερος ἐστὶ κατηχηματός, ὁ δὲ νεοφύτισος, alter adhuc catechumenus, alter recens baptizatus. Quibus et Rhais catechumena ibidem accensetur, quam Origenes dicebat Baptisimum ignis consecutam esse. Sed egregie de Catechumenorum martyrio loquuntur Constitutiones Apostolorum, lib. v, cap. 5, ὁ δὲ ἀξιώεις μαρτυρίου χαρίτω τῶν ἐν Κυρίῳ χαρῶν, κἀν κατηχηόμενος ἢ, ἀλυτός ἀπίστω τὸ γὰρ πάθος. τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ, ἵσταται ἀντὶ γρησώτερον βάπτισμα, ὅτι αὐτὸς μὲν περὶ ἀπολύσεως τῆ Κυρίῳ, εἰ δὲ λοιπὸν τύπος. Hoc est : *Qui autem dignatus martyrio est, gaudet in Domino, et quamvis catechumenus sit, securus obeat; passio enim pro Christo tolerata, erit ei verius Baptisma : quoniam ipse quidem re ipsa moritur Domino, cæteri autem in figura.* HOLST.

B licitatis memoriam peculiari honore prosecta sit. Sed ut ad Tertullianum revertamur, pergit is ibidem obstaculorum respectu, quæ mulieribus matrimonium in occasione martyrii objicit, uxorem dehortari a secendis nuptiis post suum excessum; eo quod, ut ait : *Viduae ad quamcumque pressuram persecutionemque perferendam magis expeditæ sint; nulla in utero, nulla in uberibus æstuante sarcina nuptiarum.* Quare quæ tot retinaculis abruptis, liberæ et expeditæ per calcatam patris, viri, prolis charitatem, ad Crucis tropæum eurrerunt, haud paulo laudabilius heroicæ fortitudinis exemplum præbuisse visæ sunt. Quæri heic potest, cur viri Perpetuæ mentio in his Actis nulla sit? an quod is christianus erat, ut ex paula inferius scriptis ab ipsa Perpetua recte videtur colligi? an quod muliere gravioris criminis comperta, dissolutum tunc matrimonium censebatur? ut innui videtur lege 5 ff. de bonis damnatorum. HOLST.

Infantem ad ubera. Infans ad ubera eadem ratione dicitur, ut servus ad limina, puer ad manum, ad pedes, etc. In Latinis *Sububeres* vocantur. Glossæ Isidori: *Sububeres, infantes qui adhuc sunt sub ubere, Græcis ὑπομάζια : ut LXX Ose, c. xiv, 1; quæ Joell, cap. xi, 16, νῆπια θηλάζουσαν μαστοῦς, parvuli sugentes ubera.* Aliis ὑπομάζια, vel ὑπομάστια, et ἐπιμάζια vocantur. Ita equas ὑποπόλους vocabant Græci, αἷς πᾶλοι ὑπῆσαν; quibus pulli suberant, ut ait Homerus ἰλ. λ. HOLST.

II. — *Cum adhuc cum persecutoribus essemus, etc.* Quomodo non erat cum persecutoribus hæc scribens S. Perpetua, quæ tum maxime ab iis custodiebatur in carcere? An dicemus significare voluisse mutationem, quæ in ipsa contigit, quam paulo post exprimit his verbis : *Recipimur in carcerem, et expavi, quia nunquam experta eram tales tenebras. O diem asperum! æstus validus turbarum beneficio, concussuræ militum, etc.?* Sed talem angorem aliquamdiu pro naturæ debilitate passa, deinde affluxu gratiæ uberioris, statim (inquit ipsa) convalescui, et relevata sum a labore, et factus est mihi carcer subito pretorium, ut ibi esse mallet quamlibet alicubi, etc. Quo videri potest pertinere Tertulliani locus ex libro ad *Martyres* : ubi conversationem sæculi et carceris comparans, inter cætera multa hujus commoda, etiam hæc ponit : *Vacas a scandalis et tentationibus, a recordationibus malis, jam et a persecutione. Hoc præstat carcer Christiano, quod eremus Prophetis. Auferamus carceris nomen; secusum vocemus.* HOLST.

Et dejicere pro sua affectione perseveraret, etc. Dejiciendi vox a pugilibus et palæstra translata, frequentissima est apud Scriptores christianos in sensu tentandi et pervertendi. Ut Tertullianum omitam, unum apponam exemplum e Cassiano de spiritu vanæ gloriæ, cap. 7. *Quem non poterit per honorem dejicere, humilitate supplantat.* HOLST.

Sic et ego aliud me dicere non possum, nisi quod sum Christiana. Proborum est enim ac veracium, ut est in græco Senario, τὰ εὖκα εὖκα, τὴν σαρκὶν σαρκῶν

Matronaliter nupta. Circumstantia matrimonii, presertim in muliere, augere videtur meritum et pretium martyrii, propter impedimenta quæ hic status peculiaris objicit in tali discrimine. Quare Tertullianus, lib. 1 ad Uxorem, ait tempore persecutionum onera matrimonii esse plurimum importuna et fidei periculosa; cur enim Dominus de prægnantibus et nutricantibus cecinit, nisi quia filiorum impedimenta, etc., significans sive in utero, sive in ulnis mulieres prolem habeant, multum ejus charitate offerendi se ad mortem. Quare quod hæc duæ sanctæ mulieres, Perpetua et Felicitas, altera in alvo, altera in uberibus, filios haberent, magis heroicam utriusque fortitudinem arguit : quæ forte causa fuerit, ut cum eadem occasione Revocatus, Secundulus, etc., martyrium consumarint; Ecclesia tamen solarum Perpetuæ ac Fe-

se in me ut oculos mihi erueret : sed vexavit tantum, et profectus^a est victus cum argumentis diaboli, Tunc paucis diebus quod caruissem patre, Domino gratias egi, et refrigeravi^b absentia illius.

In ipso spatio paucorum dierum baptizati sumus ; mihi autem Spiritus dictavit nihil aliud petendum in aqua^c, nisi sufferentiam carnis. Post paucos dies recipimur in carcerem, et expavi, quia

LECTIONES VARIANTES.

^a Profecto. Holst.

^b Sic Holsten. Codd. mss. refrigerata sum. Sic in sequentibus differt Holsten. a mss.; quem praelulinus, cum id verbum sic in aliis Actis Africanis expressum observaverit-

mus.

^c Ab aqua Holsten. quod sic quis possel interpretari ab eo tempore quo baptismum suscepit.

VARIORUM NOTÆ.

λέγειν. Merito queritur Tertullianus in *Apogetico* de gentilibus, quod Christianos, id quod erant consentientes, torquerent, cum negantes id quod sunt, torqueri legibus soleant. Quo alludere videtur Eusebius, lib. v, cap. 1, his verbis : ἀλλ' οἱ μὲν ὁμολογοῦντες ἐπὶ τῆς πίστεως, οὐκ ἐκείνοισι, ὡς Χριστιανοῖσι. Atque hi quidem consentientes quod erant, in carcerem conjiciebantur, tamquam Christiani. Holst.

Sed vexavit tantum. Vexandi verbum hoc locousurpatur in sensu leniori, pro impulsu violento citralæsionem gravem, cum tamen alias plerumque, ut observat Asconius Pedianus ad n. Verrinam, *ingentis calamitatis usum significat*; quod etiam Virgilii auctoritate confirmat, qui Scyllam scripsit, *Dulchias vexasse rates*; tamen, quod ad hunc nostrum locum proprie facit, *vexandi* verbum, ut ait Gellius, lib. I, cap. 6, leve est ac parvi incommodi, nec tanta atrocitati congruit, quanta homines repente a bellua immanissima rapiantur et laniantur. Quare Poetam illic proprie ac signate locutum contendit, de jactatione navium citra naufragium. Nam qui fertur et *raptatur*, ait, *atque huc atque illuc distrahitur, is vexari proprie dicitur*. Atque ita hoc loco S. Perpetuam ab irato patre pugnis calcibusque contusam rapiatamque intelligo. Tertullianus vulnera quoque ad vexationem refert, dum lib. de *Patientia*, cap. 3, *Malchum*, ait, *A Petro vexatum*; quem utique gladio vulneraverat. Et ad *Scapulam*, cap. ult., *Christianum nomen vexari* dixit, cum gravissima persecutione premeretur. Holst.

Est victus cum argumentis diaboli. Sic Antonius in vita S. Simeonis Stylitæ, cap. 6, *Cum signum crucis fecisset* (antequam in currum a demone sibi oblatum pedem inferret), *continuo diabolus nusquam comparuit, cum argumento suo evanuit*, etc. Et Anastasius Bibliothecarius in Benedicto III: *Carnem vicit ac mundi principem, et omnia ejus argumenta nequissima*. Holst.

Quod caruissem patre, Domino gratias egi, etc. Pontius in vita S. Cypriani: *Nobis patria, minus cara et commune nomen est, qui parentes ipsos, si contra Dominum suscrinint, abhorrentius* Holst.

Et refrigeravit absentia illius. Explicat quod Græce diceretur ἀνίστασθαι, vel διανίστασθαι, hoc est, requiem dedit, juxta, consolationem attulit. Quod legitur apud Eusebium. *Histor. Eccles.*, lib. VIII, cap. 40. Holst.

Et mihi spiritus dictavit non aliud petendum ab aqua, nisi sufferentiam carnis. Sanctus nimirum Spiritus baptizatos incitat ad petendam martyrii gratiam. Dicitur ideo a Tertulliano, lib. de *Fuga in Persecut.* in fine: *Paracletus exhortator tolerantiarum*. Porro in hujus loci sententiam egregie Cyprianus, *Epist. ad Martyres* designatos: *Necquidquam nunc versatur in cordibus et mentibus vestris, nisi divina præcepta et mandata caelestia, quibus vos ad tolerantiam passionis Spiritus sanctus semper animabit*. Quod dicit ab aqua, intelligit post perceptum Baptisma, sive post aque salutaris lavacrum. Ita non semel Tertullianus, lib. de *Pœnit.*: *Si ab aquis peccare desistimus*. Et l. de *Bapt.*: *Ergo et nos, dicit aliquis, a lavacro potius jejumare oportet. Mox: Deinde Dominus post aquam segregatus in desertum*. Sic lib. 1 ad Uxorem: *Quot enim sunt qui statim a lavacro carnem suam obsignant? Et de Exhort. Castit. Secunda Virginitas a secunda nativi-*

tate, id est a lavacro. Idem quoque Tertullianus Baptisma simpliciter aque nomine sæpius appellat, ut principio libri de *Baptismo: Felte sacramentum, aque nostræ*. Sed in ipsis quoque Scripturis SS. quotiescumque aqua sola nominatur; Baptisma prædicari, prolixè docet S. Cyprianus, *Epist. LXIII*. Cæterum hoc plane insigni S. Perpetuæ exemplo, mirum in modum confirmatur virtus Baptismi contra novos sectarios. Per ultima illa verba, *nisi sufferentiam carnis*, significat S. Perpetua edoctam se a Spiritu quem in Baptismo accepit, intellexisse quam necessaria foret, non solum animi, sed etiam corporis patientia. Qua de re præclare Tertullianus, lib. de *Patientia*, cap. 13, ubi cum eatenus egisset de Patientia, tantum in animo constituta, addit: *eandem etiam in corpore demerendo Domino multipliciter allaborare, ut pote quæ ab ipso Domino in corporis quoque virtute edita sit*. Siquidem, addit, *rector animus facile communicat spiritus in vecta cum habitaculo suo*. Et paulo post: *quod de virtute animi venit, in carne perficitur. Carnis patientia in persecutionibus denique præficiatur. Si fuga urgeat, incommoda fuga caro militat: si et carcer premat, caro in vinculis, caro in ligno, caro in solo, et in illa paupertate lucis, et in illa penuria mundi; cum vero producitur ad experimentum felicitatis, ad occasionem secundæ intinctionis, ad ipsum divinæ sedis ascensum, nulla plus illic quam patientia corporis. Si spiritus promptus, et caro sine patientia infirma; ubi salus spiritus, et carnis ipsius? At cum hoc Dominus de carne dicit, infirmam pronuntians, quid ei firmam: opus sit ostendit: patientia scilicet, adversus omnem subvertendam fidei vel puniendam paraturam; ut verbera, ut ignem, ut crucem, bestias, gladium constantissime tollet. Sola enim patientia, ut inferius, cap. 15, subiungit, *martyria consummat*. Magistrum sequitur Cyprianus, qui eodem sensu verbis diversis: *Non alia magis quam patientiæ solutio iis subvenire, ait, quibus in persecutionem certamine patrimonio relinquenda sunt, subcundus carcer, portandæ catenæ, animæ impendendæ; gladius, bestia, ignes, cruces, omnia denique tormentorum ac penarum genera, fide et virtute patientiæ perferenda*. Holst.*

Recipimur in carcerem. Gesta purgationis Craciliani et Felicis, pag. 279, *recipitur in carcerem*. Ita Passio SS. Dativi, Saturnini, etc., pag. 290: *Martyres Christi exoptatus carcer recepit*. Ulpianus leg. 1 ff., de *Custodia reorum: De custodia reorum Proconsul estimare solet, utrum in carcerem recipienda sit persona, an militi tradenda, vel fidejussoribus committenda, vel etiam sibi. Hoc autem vel pro criminis quod obijcitur qualitate, vel propter honorem aut amplius nas facultates, vel pro innocentia personæ, vel pro dignitate ejus qui accusatur, facere solet*. Hæc ibi; ad quam legem eruditissime de Custodiariis diversitate scripsit Rævardus Var. *Lect. I. III, cap. 12*. Holst.

Et expavi, etc. Vides ut ad carceris horrorem expaverit constantissima Martyr, quæ sententiam Proconsulis, et mortem ipsam, non solum forti et intrepido, sed hilari quoque animo paulo post exceperit. Unde apparet carceris molestias, præexercitamenta futuri martyrii fuisse, et, ut Eusebii voce utar, *προκατασκευαστα*, quæ corpus et animum malorum usu ac consuetudine ad suppliciorum mortisque patientiam solidarent. Holst.

et nunquam experta eram tales tenebras. O diem **A** et asperum! astus validos a turbarum beneficio concussuræ militum; novissime macerabar sollicitudine infantis. Ibi tunc Tertius et Peraponias, benedicti diacones, qui nobis ministrabant, constituerunt præmio at, paucis horis emissi, in me-

LECTIONES VARIANTES.

Validus Holsten.

VARIORUM NOTÆ.

Tales tenebras. Tertullianus, lib. ad Martyres, cap. 2: Habet tenebras carcer, sed lumen estis ipsi. Habet vincula, sed vos soluti Deo estis. Triste illic expirat, sed vos odor estis suavilatis. Quod imitatus B. Cyprianus, Epist. LXXI. O beatum, inquit, carcerem, quem illustravit vestra presentia! O tenebras lucidiores sole ipso, et luce hac mundi clariores! Tertullianus, lib. de Resurrect. carn., cap. 8: Age jam quid de ea (nempe carne) sentis, cum in carceribus maceratur, telerrimo lucis exsilio, penuria mundi, squalore, pædore, contumelia victus; ne somno quidem libera, quippe ipsis etiam cubilibus vincula, ipsisque stramentis lancinata. Libani plane insignis locus est in Orat. de Custodia reorum, nuper in lucem prolata, quo commentariensium improbitatem et avaritiam describit, qui magno pretio vix unum lychnum concedebant. Ejus verba paullo post commodius proferentur. Holst.

Astus. Oritur astus ille ex loci angustia et hominum turba, quo multos in carcere suffocari queritur Libanius Orat. quam modo dixi: idque magistratum negligentia. Adscribam locum ejus ex pag. 68, levitima me correctum et ex auctoris mente conversum: *ὅταν οὐ οὐτοι πύμαρσιν ἐπι τὰ δεσμοτήρια φάλαγγας, ἔρρωσθαι δὲ ῥράρατες τοῖς περι ἐκεῖνα νόμοις, ἐπ' ἄλλοις διατρέσσων, ὡς μὴ φιλιάνθρωποι δόξαντες εἶναι, τίς οὐκ ἂν ἀποκτενῆι;* Hoc est: Cum ergo Magistratus isti turmas hominum in custodia nuntiant, atque interim legibus quæ ea de re latæ sunt, valere jussis, circa alia versentur negotia, quo populares videantur; quis non suffocetur? Lucianus quoque confessor apud Cyprianum, Ep. XII, eisdem carceris molestias his verbis obiter ilidem restitutus, describit. *Iusti sumus secundum præceptum Imperatoris, fame et siti enecari: et reclusi sumus in dubius cellis, ita ut nos afficerent fame et siti. Sed et ignis, ab opere pressuræ nostræ tam intolerabilis erat, quam nemo portare posset.* Hæc ibi; ubi videtur ignis dici quem S. Perpetua æstum vocat. Ex his intelligitur non minime aut postremam diaboli machinam adversus martyres fuisse carcerum ærumnas; id quod Gallicanæ ecclesie agnoscunt apud Eusebium, Hist. Eccl., lib. V, cap. 4, his verbis: *τὰς κατὰ τὴν εἰρητὴν ἐν τῷ σκότει καὶ τῷ χαλεποτάτῳ χροῖον συγκαταίεσι, ὥστε ἀποκτενῆναι τοῖς πλειστοῦς τῆ εἰρητῆς.* Hoc est: Constitutiones in tenebroso et ærumnosissimo loco tales, ut plerique suffocarentur. Holst.

Turbarum beneficio. Hoc est, propter turbas, vel multitudinem hominum. Græcismus merus, *τοῦ χάθλιον χάριν.* Ita mox: *Mei beneficio hoc est, mei causa* vel propter me. Holst.

Concussuræ militum. Videtur significare impulsus feros contrudentium reos militum, quos *ἀδισμῶν* Præcepit vocat Hist. arcana pag. ult. Nota autem militum barbara feritas in victos, etiam S. Ignatij testimonio; qui propterea Leopardos eos vocat, et beneficio offerari scribit ad Romanos. Porro iis non solum custodiæ merces solvebatur, sed ultro offerebantur dona, ut nihil leniusque agerent cum victis, quæ mercedis extortæ loco essent. Ita Constit. Apostolorum lib. V, cap. 4, elemosynas designatis martyribus submittere jubent, et ad victum ipsorum, et ad solvendum mercedem militibus, ut allevent sua opera, curentque victos, hoc est, sævitiam in eos solitam remittant, *ἵνα, ὅταν ἐφ' ἑαυτῶν, μὴ θλιβῆται ὁ μακάριος ἀδελφός υἱός υἱός:* ut quantum in vobis est, non concutiantur beatas frater vester: hoc est ad vexationem et concussuram redimendam, *θλίβεις* enim hoc loco, est concussura. Holst.

Novissime macerabar sollicitudine infantis. Elegans admodum et nativa materni affectus expressio; cujus exemplo Deus ipse in sua erga nos pietate contestanda utitur. Holst.

Benedicti diacones. *εὐρημισμῶς* affectum aut venerationem erga personam, cujus sit mentio, exprimens. Notior hodie lingua italicæ vulgari quam communi latinæ: derivatum in Africanam latinitatem forte et Syriaco aut Hebræo sermone, quo prisci Tyrii ac Pœni Carthaginis coloni, aut non multum diverso utebantur. Syrorum enim ac Hebræorum est Benedicti adjunctum ad Dei præsertim mentionem apponere, ut habes Marci XIII. 61, et sæpius in alijs scripturis. Sed et ad compellationem bonorum hominum: *Benedicti vos a Domino*, Psalm. CXXIII. 48. Et alibi non raro. Tertullianus ipso principio libri ad Martyres designatos; *Benedicti Martyres*. Mox: *Impritis ergo benedicti nolite contristare Spiritum sanctum.* Et cap. 2: *Quo vos benedicti de carcere in custodiam si forte translatus existimatis.* Ibid. *Sic nunc benedicti, carcer etiam Christianis molestus;* et mox capite 3 et de Cultu seminarum libro II, feminas christianas *Benedictas* appellat. Et libro Præscript. *Sub episcopatus Eulentherii benedicti.* Et libro de Exhort. Cast. *Benedicti Patriarchæ.* Ita Lucianus Confessor apud Cyprianum Epist. XII, *Cum benedictus Martyr Paulus adhuc in corpore esset.* Et Clerus Romanus apud eundem Epist. II: *Didicimus benedictam papam Cyprianum secessisse.* Holst.

Qui nobis ministrabant. Magnam curam semper gerit ecclesia eorum, qui vincit tenebantur; præsertim ob Christi confessionem, quorum ministerio et obsequiis olim dicati fuere diaconi. Hi alimenta ipsis ministrabant, et unde militum sævitiam lenirent, ut paulo superius ex Constit. Apost. retulimus. Hi consilio aderant, exhortabantur, consolabantur. Cyp. Ep. XI. *Semper sub antecessoribus nostris factum est, ut Diaconi ad carcerem commeantes, martyrum desideria consiliis suis et scripturarum præceptis gubernarent.* Denique ut boni Angeli commendatis sibi hominibus, sic illi confessoribus, opera, officio, sedulitate præsto erant. Unde illud Ignatii Epist. ad Trallianos: *Quid diaconi? quam imitatores angelicarum Virtutum?* Vide Concil. Carthaginense IV, cap. 45. Concilium quoque Aurelianense, in Canone 20, Archidiacono vel præposito Ecclesie carceris visitandi officium injungit: episcopo autem, ut victorum necessitatem misericorditer sublevet, competentem eis victum de domo ecclesie attribuendo. Holst.

Constituerunt præmio. Hunc enim in usum, et Ecclesie publicæ, et singuli Fideles de opibus suis erogabant, ut confessoribus et martyribus in carcere alimenta cæteraque vitæ subsidia ac necessaria refrigeria suppeditarentur: aut ubi opus esset, a custodum iniquitate largitionibus exprimerentur, ne miseris victi ante ipsum certamen deficerent: prout ex Tertulliano lib. ad Martyres, et ex S. Cypriani Epist. IV et V aliisque videre est. Romanæ autem Ecclesie peculiarem hæc in re sollicitudinem ac *κατρωπαράδοτον* pietatem a Dionysio Corinthio vetustissimo scriptore jam olim laudatam, ad sua usque tempora constanter perdurasse testatur Eusebius, et omnium per orbem terrarum martyrum et pro Christi nomine afflictorum curam gerere, iisque vitæ subsidia subministrare. Neque frustra sanctissima Martyr præmio hoc constitutum, hoc est pretio emptum scribit, ut paucis horis ex arcto ergastulo emitterentur, quod carceribus præfecti, utpote quibus supplicium vectigal erat juxta Manilium libro V, non nisi pretio cor-

liorem locum carceris refrigeraremus. Tunc exeun-
 tes de carcere universi sibi vacabant. Ego in-
 fantem lactabam jam inedia defectum. Sollicita
 pro eo adloquebar matrem, et confortabam fra-
 trem, commendabam filium ^a. Tabescebam ideo
 quod illos tabescere videram mei beneficio. Tales
 sollicitudines multis diebus passa sum, et usurpavi
 ut mecum infans in carcere maneret; et statim

convalui, et relevata sum a labore et sollicitudine
 infantis: et factus est mihi carcer subito quasi præ-
 torium, ut ibi malleme esse quam alibi ^b.

III. Tunc dixit mihi frater meus: Domina soror, jam
 in magna dignitate ^c es; et tanta ut postules vi-
 sionem, et ostendatur tibi an passio sit, an com-
 meatus. Et ego, quæ me sciebam fabulari cum

LECTIONES VARIANTES.

^a Et confortabam, fratri commendabam filium *cod. Salisb.*
^b Alicubi *Holsten.*

^c Sic *codd. Compend. et Salisb. ut Holstenius* habet in magna dignatione es, tanta ut postuleme, etc.

VARIORUM NOTÆ.

rumpi, custodias laxius habere soleant. Quos coercet
 Lex viii. ff. de Custodia reorum. Ludit eleganter in
 describenda horum custodum immanitate Manilius ^B
 modo laudatus, ab illo versu:

Quisquis in Andromedæ surgentis tempore ponto,
 Nascitur, etc.

Quem locum ex Ciceronis Verrina v videtur ex-
 pressisse, ubi sic legitur: *Patres hi, quos videtis,
 jacebant in limine, matresque miseræ pernoctabant ad
 ostium carceris, ab extremo complexu liberorum excluse,
 quæ nihil aliud orabant, nisi ut filiorum extremum
 spiritum excipere sibi liceret. Aderat janitor carceris,
 carnifex Prætoris, mors terrorque sociorum et civium
 lictor Sestius, cui ex omni gemitu doloreque certa mer-
 ces comparabatur: ut adeas, tantum dabis: ut cibum
 tibi intro ferre liceat, tantum; nemo recusabat, etc.*
 Porro mulieres præsertim christianæ huic operi mi-
 sericordie sese impendebant; quales non dubito
 quin Libanius innuerit Orat. jam citata, ubi janito-
 rum et custodum carceris avarissimam crudelitatem
 detestans, refert; vix exiguum lumen ut habere mi-
 seris liceret, magno pretio ab ipsis emi solitum: tum
 si quis reorum sumptum sibi deesse excusaret, huic
 male mulctato regerebant: δὴ τί οὐ καλεῖς διὰ τῶνδ'
 τῶν ἔξιόντων γυναικῶν δέου τοῦ ἐπὶ φιλαθροπικῆ φιλοτι-
 μωμένων εἶπ' αὐτῆς πρὸς τὰ γήνατα προσπίστων, πειθεῖς
 προσαιτούσων ἄγειν τί σοι. Cur per eos qui hinc egrediuntur
 non vocas huc mulierem aliquam ex iis, quæ humanita-
 tis officiis dant operam; ad cujus genua provolutus,
 impetres ut stipem aliquam corrogatam tibi offerat?
 HOLST.

Ut paucis horis emissi in meliorem locum car-
 ceris refrigeraremus. Fuerant ergo conjecti in carce-
 rem interiorum, ut vocatur Actor. cap. xvi. Porro
 quod heic beneficij loco a præfecto custodiae, præmio
 delinito, impetratum est, id postea a Constantio Aug.
 constitutum Leg. 1 Cod. de Custodia reorum, ubi sic
 legitur: *Nec vero sedis intimæ tenebras pati debet
 inclusus, sed usurpata luce vegetari ac sublevari; et
 ubi nox geminaverit custodiam, in vestibulis carcerum
 et salubribus locis recipi: ac revertente iterum die, ad
 primum solis ortum illico ad publicum lumen reduci,
 ne pœnis carceris perimatur: quod innocentibus mise-
 rum, noxiis non satis severum esse dignoscitur.* Qua
 constitutione mitigatum videtur Antonini Pii re-
 scriptum, qui gravioris sceleris reos, ipsam carceris
 pœnam, ante supplicium sustinere voluit. Libro iii,
 ff. de Custod. reorum. Quod addit refrigeraremus, præ-
 ter id quod superius dictum est, videtur exprimere
 Græcum verbum ἀναψυχῆν, etsi Lexicon vetus refrigerare reddat ἀναλλιάσθαι. HOLST.

Jam inedia defectum. Id est ferme ad mortem
 redactum. Tertullianus libro ii, ad nationes: *Cur
 non magis dea quo magis pia, illa filia patris in car-
 cere fame defecti uberibus suis educatrix?* Ita etiam
 Seneca et Phædrus loquuntur, cujus locum viro
 docto suspectum esse miror, cum innumeris aliis
 passim occurrentibus auctorum classicorum testimoniis
 comprobari possit. Unde apparet quam eleganter

vulgatus interpres Ecclesiastici capite xli, 4. Græ-
 cam vocem ἐσχατογύρω latine interpretatus sit defecto
 atate. Addo ad cumulum, locum ex gestis Purgatio-
 nis Cæcilianus: *Cum audirem, mente defectus sum.* Et
 Suetonii Tranq. libro de Illustribus Grammaticis de
 Offio Care: *Cum jam non gressu modo deficeretur,
 sed et visu.* HOLST.

Factus est mihi carcer prætorium. Hoc est, non
 modo carceris incommoda non me amplius con-
 turbabant, sed et iis gaudebam, tamquam in splendi-
 dis et commodis ædibus degerem. Prætorium pro-
 prie erat Palatium publicum, in quo Proconsul jus
 dicebat, ut ex Pontio quoque Diacono intelligitur:
 neque aliter accipitur in historia Domitice Passionis.
 Ideo quoniam fere cæteras privatorum ædes structuræ
 elegantia et ornatus splendore superabat, quævis pa-
 latia ædesque magnifice instructæ, utcumque privato-
 rum et ruri ædificatæ, prætoria dicebantur. Martialis:
 Ad lapidem Torquatus habet prætoria quartum.

Cæterum ad sententiam hujus loci facere videtur,
 quod scribit Tertullianus his verbis: *Christianus ex-
 tra carcerem sæculo renuntiavit, in carcere autem etiam
 carceri.* Dum scilicet animus divina gratia roboratus,
 incommoda ejus et molestias aut non sentit, aut
 negligit, et constantia vincit. HOLST.

III. — Jam in magna dignitate es. Holsten. leg-
 git dignatione et addit: Quippe quam illustrat jam
 gloriosis iniitiis divina dignatio, ut ait sanctus Cypri-
 anus Epistola iv de confessoribus in carcere consti-
 tutis. De dignationis voce superius dictum. Heic
 unum Tertulliani locum insignem ac plane opportu-
 num addo. Is lib. i ad Uxor. cap. 4, adhibens exem-
 plum sororum, quæ nuptiis sanctitatem antepouunt
 addit: *Malunt enim Deo nubere; Deo speciosæ, Deo
 sunt puellæ: cum illo vivunt, cum illo sermocinantur:
 illum diebus et noctibus tractant: orationes suas, velut
 dotes, Domino assignant: ab eodem dignationem, velut
 munera dotalia, quotiescumque desiderant, consequuntur.*
 In ejusmodi statum progressam, carceris patientia,
 sororem frater existimans, ab ea contendit, ut a Deo
 sibi revelari postulet, quid futurum sit: certus eam
 exauditum iri. Hæc sententia illorum verborum est,
 ut postuleme visionem, etc. HOLST.

An passio sit, an commeatu. Ut multæ aliæ vo-
 ces ex castrensi disciplina ad sacram Christi mili-
 tiam traductæ, ita et commeatu vocabulum. Est autem
 auctore Festo: *Tempus quo iri, rediri que possit,
 ab Imperatore militibus dari consuetum.* Unde Apu-
 leius l. xi: *Amatoriæ militiæ brevem commeatum indul-
 sit.* Et in Codice: *Milites datis commeatibus, vel per
 commeatu dimitti dicuntur, et hoc modo dimissi Com-
 meatales vocantur.* Ita Hesychius Κομματαον esse ait
 ἔξαιτησι λυμῶσιν τοῦ ἀποδύνασι. Hoc est: *petitam libere
 abeundi licentiam accipere.* Et in glossis: *Commeatus,
 εἰσὸς quasi discedendi atque eundi, quo velis, facul-
 tas.* Ita L. 3, ff de pœnis: *Nemo potest commeatum re-
 neatumve dare exsuli, nisi Imperator ex aliqua causa.*
 Hæsit hæc vox in lingua Italica vulgari usque ad
 hodiernum usum, nisi quod, ultra rem militarem,
 extenditur ad omnem cujusvis a quovis abeundi fa-

« Domino, ejus beneficia ^a tanta experta eram, ^A « fidenter repromisi ei dicens ^b : « Crastina die tibi « renuntiabo. » Et postulavi, et ostensum est mihi « hoc : Video scalam auream ^c miræ magnitudinis pertingentem usque ad cælum et angustam, « per quam non nisi singuli ascendere possent : et « in lateribus scalæ omne genus ferramentorum « infixum. Erant ibi gladii, lanceæ, hami, machæræ; ut si quis negligenter, aut non sursum attendens ascenderet, laniaretur et carnes ejus in-

« hærent ferramentis. Et erat sub ipsa scala draco « cubans miræ magnitudinis, qui ascendentibus « insidias parabat ^d, et exterrebat ne ascenderent. Ascendit autem Saturus ^e prior, qui postea se propter nos ultro tradiderat, et tunc cum « adducti sumus, præsens non fuerat : et per- « venit in caput scalæ, et convertit se ad me ^f, « et dixit mihi : « Perpetua, sustineo te. Sed vide « ne te mordeat draco ille. » Et dixi ego : « Non me

LECTIONES

VARIANTES.

^a Beneficio Salisb.

^b Cod. Salisb. Repromissionibus ejus dixi. Porro ejusmodi visionibus martyres de proximo martyrio sæpius commotos fuisse affirmat Cyprianus passim; idque testantur omnia fere Acta genuina ex Africa.

^c Sic cod. Compend. Salisb. vero cum Victorino et Cor-

bcienti Æræam. In Cassinensi quo usus est Holstenius, ejus scalæ materies non exprimitur.

^d Præstabat Holsten.

^e Hunc codices aliqui Satyrum appellant, alii Saturnum. Sed perinde est.

^f Ad me In Holst. deest.

VARIORUM NOTÆ.

cultatem. Porro a Christianis illorum temporum hæc vox eo translata reperitur, ut liberationem a vitæ periculo designet; sive id periculum ex morbo immineat, sive ex iudicis sententia. De morbo quidem habemus insignem locum apud Paladium in *Lausiacis*, cap. 86, ubi Melania Evagrio lethali ter ægotanti impetrat a Deo *καὶ τὸν χρόνον ζωῆς*, hoc est vitæ prorogationem. Quo eodem sensu apud Cyprianum legitur in Serm. de Mortalitate: *Commeatum sibi precari*, hoc est liberationem a periculo pestis. Ita Paulinus in *Vita S. Ambrosii* Stiliconem nobiles viros ad Ambrosium ægotantem misisse scribit, qui *persuaderent illi, ut sibi vivendi peteret a Domino commeatum*. Sed hoc nostro loco, *Commeatus* verbo significatur, evasio periculi a persecutore imminenti; ut patet ex eo quod opponitur passioni, hoc est morti pro Christo, quo modo Cyprianus Epist. viii, martyrio, sive victoriæ consummationi commeatum opposuit. Et Epist. lxi, quando pax a persecutoribus datur, commeatum a Deo dari ait. Holst.

Quæ me sciebam fabulari cum Domino. Hoc est, locum gratiæ peculiarem apud Deum habere, qualem qui principibus familiares sunt, et singulariter cari apud eos obtinent, ut eos alloqui, cum volunt, possint: quare qui, ut aliquando fit, falso gloriantur, fabulas Principis vendere dicuntur a Misitheo in Epist. ad Gordianum apud Capitolinum: *Qui quasi conscrii arcatorum consiliorum et familiarium sermonum Principis arbitri, fucum aliis faciunt, fumumque vendunt*. Holst. *Et ostensum est mihi hoc*. Ita paulo ante: *Et ostendatur tibi*. Sic etiam Tertullianus et Cyprianus de visis divinitus oblati loquuntur. Quod etiam non semel legitur in *Apocalypsi*. Utiliter porro vulgari oblati singulis visiones, docet Tertullianus lib. de *Idololatria*, cap. 15, his verbis: *Nec tutum est subtrahere, quodcumque uni fuerit ostensum*. Holst.

Omne genus ferramentorum. Glossæ: Ferramenta *εργαλεία σιδηρὰ* exponunt. Sed proprie Ferramenta sunt arma ad nocendum apta, vel quæcumque aciem aut acumen habent. Ita Cethegus apud Ciceronem in *Catilinariis*, de gladiis et sicis apud se deprehensis, respondit: *Se semper bonorum ferramentorum studiosum esse*. Et Leg. 18, de instruct. Legat. *Ferramenta laniandæ carnis causa præparata* in lanionis instrumento numerantur. Holst.

Hami. In Glossario veteri inter æramenta recensetur hamus, *ἀγκιστρών*; sed cum hic inter ferramenta et martyrii instrumenta ponatur, pro unco accipere malim, quo Sanctorum corpora excarnificata, vel suspensa, in fluvium aut cloacas pertracta legimus. Unci enim isti hamis piscariis figura sunt similes, licet disparæ magnitudine: unde et nomen commune utrisque manserit, nisi potius *ama* heic legendum, quarum post Plinium Juniorem lib. x *Epistolarum*, et Juvénal. *Satira* xiv, meminit Lex 3.

B ff. de officio Præfecti vigilum, his verbis: *Sciendum est Præfectum vigilum per totam noctem vigilare debere, et coerrare calceatum cum amnis et dolabris*. Erant autem *amæ* illæ, ut vox ipsa indicat, falces, sed grandiores, seu ferramenta recurva, longissimis contis suffixa: qualia incendii compescendi aut extinguendi causa, etiam nunc Germaniæ Galliæque civitates passim in publicis locis parata habent, easque cum dolabris IC. hoc loco jungit. Quibus milites ad vallum aut murum subruendum olim usos ex Livio constat. Lex autem 12, ff. de instruct. Leg., *amas et harpagones* conjungit: quemadmodum Vegetius lib. v: *Falces et harpagones*. Unde Nonius cap. 18: *Falces et harpagæ, armorum genera, murorum expugnationi apta*. Et Cicero pro Milone: *Cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro volitant*. Holst.

Insidias parabat: Holst. *præstabat*, hoc est, tendebat, struebat, aut moliebatur. Sic Cyprianus de *Habitu virginum* dixit: *præstare vitii illecebram*. Et hujus generis locutiones Tertulliano sunt frequentissimæ; ut lib. iv. *contra Marcionem*, cap. 35: *Veniam præstare fratri et non petenti*. Lib. ad Scapulam, cap. 2: *Salutem præstare Imperatori*. *Apolog.*, cap. 46: *Veritatem ex fide præstare*. De *Pœnit.*, cap. 5: *Justitium Deo præstare*. Et cap. 11: *Câstigationem victus atque cultus offenso Domino præstare*. Lib. de *Virgin. vel.* cap. 15: *Continentiam soli Deo præstare*. Et ut alia hujus generis præteream, lib. *contra Judæos* cap. 9. Insignis est locus in explicatione oraculi prophetici Isaiæ, cap. vii: *Non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam Deus præstat certamen*. Ubi lxx. habent, *παρεχθὲν ἀγάπη*, quod Cyprianus ad verbum vertit, *præstare agonem*, Epist. viii. et lib. ii. *contra Judæos*. Minutius quoque Felix in Octav.: *Nos pudorem non facie, sed mente præstamus*. Et Greg. PP. lib. ii. *Epistolar.*, Epist. 4. *Nihil tarditatis præstantes*. His addo Rufinum lib. v. *Hist. Eccles.* cap. 2. *Post aliquot dies, cum nullam sepeliendi gratiam præstitissent, incensa ossa martyrum*. Et lib. vi. cap. 29. *Interitum præstare*. Et sic vulgatus noster Actor. 24. et 25. vertit, *gratiam præstare*, quod in Græco legitur, *χάρματα καταθέσθαι*. Holst.

Cum adducti sumus. Tertullianus lib. de *Pœnit.* cap. 3. *Cum traditur, cum adducitur ut pecus ad victimam, etc.* Holst.

Perpetua, sustineo te. Quod Græce diceretur *ἀπέχω, ὑπομένω σε, exspecto te*. Ita vulgatus Scripturæ interpres Tobiae v. 9, illa verba *ὑπομένον με, καὶ ἰσὺ τῷ πατρὶ*, vertit: *Sustine me, obsecro, donec et ipsa muntem patri meo*. Et Matth. xxvi, 38, *μενετε ὡς ἐγώ, Sustinete heic*. Actor. xx, 5, *ἐμενον ἡμᾶς ἐν Τροάδι*. *Sustinuerunt nos Troade*. Et similiter alibi: nec aliter Tertullianus *Apolog.* cap. 35: *Cui opus est persecrari super Cæsaris salute, nisi a quo aliquid post illum speratur et sustinetur?* Lib. de *Pœnit.*, cap. 6, *Veniam delictorum sustinere*. Et adv. *Judæos*, cap. 6. *Novæ*

« nocebit in nomine Domini Jesu Christi. » Et de A
 sub ipsa scala quasi timeans me, lente a ele-
 g vavit caput : et cum primum gradum calcassem,
 g calcavi illius caput. Et ascendi et vidi spatium horti
 a immensum, et in medio horti sedentem hominem ca-

num, in habitu pastoris, grandem, oves mulgen-
 tem ; et circumstantes candidati millia multa. Et
 « levavit caput et adspexit me, et dixit mihi : « Beneve-
 « nisi, tecnon. » Et clamavit me, et de caseo quod
 « mulgebat dedit mihi quasi buccellam, et ego ac-

LECTIONES VARIANTES.

^a Lente ejecit caput et quasi primum, etc. *Holst.*

VARIORUM NOTÆ.

*legis lator, si jam venit, servendum est illi : si necdum
 venit, sustinendus est. Et ad Martyres, cap. 2, Mundus
 judicia non Proconsulis, sed Dei sustinet. Ita quoque
 in Cleri Romani ad Cyprianum. Epist. xxxi : Quam-
 quam nobis placeat Ecclesie pacem sustinendam. Et
 sub finem ejusdem Epist. : Interea dum Episcopus dari
 a Deo nobis sustinetur. Acta etiam Passionis S. Cy-
 priani : Cum se dalmatica exspoliasset, in linea stetit,
 et cepit spiculatorum sustinere, etc. Eodemque modo
 noster infra : Nam et Perpetua sustinebat. Quibus
 verbis ad hunc locum alludit. Sustinere penam pro
 differre, dixit Ulpianus L. 6. ff. de Pœnis. *Holst.**

*Non me nocebit. Ita Tertullianus de Exhort.
 cast : Puto nobis non magis licere nascentem nocere,
 quam natum. Et Plautus in Milite : Jura te non noci-
 turum esse hominem. *Holst.**

*De sub ipsa scala. Sic in Actis S. Clementis PP.
 De sub cuius pede, etc. Et in fragmentis Groma-
 ticis Latini Togati : Terminis sive petra naturalis, si
 unquam pecoris bisurcani habuerit, de sub saxo egre-
 dientem aquam significat, etc. Utitur simili locutione
 et Innocentius de notis litterarum, ut Rigaltius in
 Glossis agrimensoriis jam pridem observavit. Sed et
 apud alios probos auctores hæc geminatio præposi-
 tionum usitata reperitur : ut de insuper, et de versus,
 apud Salustium et Festum, et omitam De post fac-
 tantes in Psalmo LXXVII, 71, de secus, et de inter in
 Gestis purgationis Ceciliani in collatione Carthagi-
 niensi. Præterea ab ante, in ante, de intus, de trans,
 de super, et similia leguntur. *Holst.**

*In habitu pastoris oves mulgentem. Representa-
 tus est Perpetuæ Christus ea forma, qua pius cer-
 nebatur in oratoriis et vasis sacris illorum temporum.
 Nam cum Evangelia titulum et personam pastoris,
 præcipue Christo attribuant, gaudebant primorum
 temporum Christiani, hæc ejus amabilissimam speciem,
 fidelium, nomine ovium passim designatorum,
 frequentissime oculis objicere. Habes in Roma sub-
 terranea Bosii, pag. 59, et deinceps, multas imagines
 et cœmeteriorum monumentis expressas, in quibus
 ferme omnibus, Christus pastoris specie cum ovibus
 pingitur ; in prima etiam hæc ipsa forma hæc expres-
 sa, pastoris oves mulgentis. Non raro etiam pingebatur
 ferens in humeris reptantem ovem, que perierat,
 juxta parabolam Evangelicam ; idque præcipue in ca-
 liciis : quod indicat Tertullianus in lib. de Pudicitia
 contra catholicos scripto, cap. 7, his verbis : A para-
 bolis, licebit, incipias, ubi est ovis perdita a Domino re-
 quisita, et humeris ejus reecta. Procedant ipsæ picturæ
 calicum vestrorum, si vel in illis perlucebit interpretatio
 pecudis illius, etc. *Holst.**

*Et circumstantes candidati millia multa. Quod mil-
 lia multa jungatur sine copula cum voce candidati,
 non solum exemplum. Habet ex vulgato interprete
 Apocalypsis. cap. vii : Quadraginta millia signati ; sed
 et a Trebellio Pollione in Vita Claudii Imp. ubi sic
 legitur : Huic salarium de nostro privato arario dabis
 annuosfrumenti modios tria milia, hordei sex milia,
 laridi libras duo milia, vini veteris sextarios tria
 milia quingentos, etc. Similia et apud alios occur-
 runt. *Holst.**

*Bene venisti tecnon. Salutatio quasi parentis ad
 filiam. Nam τερνον Græcum ad utrumque sexum ac-
 commodatur, ut cuius notum. *Holst.**

*Et clamavit me. Jam tum corrumpi incipiente la-
 tina lingua in vulgari usu, hæc verbi clamare con-*

structio in vulgi usum emanaverat : quæ deinde in
 Italicam vulgarem est recepta, mi *chianno. Holst.*

Et de caseo quod mulgebat, dedit mihi quasi buccellam.
 Augustinus sup. relatus vocat buccellam
 lactis. Multa dici possent de usu lactis et mellis sym-
 bolice catechumenis dari solito, ex Hesycho in Exo-
 dum p. 257, et Tertulliano de Corona p. 121. ed. Rig.
 ubi dixit : Lactis et mellis concordiam prægustamus.
 Vide Alhazpinæum Lib. II, Observ. ultimâ, *Holst.*

— Et de caseo quod mulgebat, dedit mihi quasi buccellam : et ego accepi junctis manibus, et manducavi, et universi circumstantes dixerunt, Amen. Ad hæc verba, quod notatum in Holstenii schedis reperi de lacte Catechumenis dari solito, non sufficit ad sententiam loci declarandam : et alia his adjuncturum fuisse auctorem, si ultimam huic operi manum potuisset imponere, de-clarat spatium per chartæ ab eo in Adversariis, post hæc quæ descripsimus S. Perpetuæ verba, relictum, ultimis videlicet curis explendum. Explicandum scilicet restabat, quomodo ex hac porrectione buccellæ per visum ministratæ experrecta intellexerit S. Perpetua, itemque frater ejus, postquam ei rem narravit, significatum divinitus, eos qui carcere attingebantur, nequaquam inde dimittendos, sed consummandos martyrio. Hæc enim post superius descripta verba, ibi subduntur. Et retuli statim fratri (qui nempè il- lam rogaverat, ut ostendi sibi divinitus curaret, morituri ne essent, an salvi emittendi), et intelleximus passionem esse futuram : et capimus nullam jam spem in sæculo habere. Unde autem id intellexerint, merito quaeritur. Ego existimo, inde quod in visione adumbratus erga Perpetuam ritus fuerat Eucharistiæ ministrandæ : quæ cum notissimo tunc usu dari soleret iis, quos certum erat brevi morituros, recte in Perpetua et ipsius fratre ita interpretati sunt, ut significatum eo viso Confessorum mox securitatem necem arbitrarentur. Ritus perceptionis Eucharistiæ eo adumbratus cernitur ; quod quasi buccella Perpetuæ porrigitur, quod eam ipsa accipit junctis manibus, quod deinde comedit, circumstantibus, Amen, acclamantibus. Quæ omnia in Eucharistiæ olim ministratioe solita servari, notius est e plurium antiquorum testimoniis et sancti præsertim Ambrosii, quam ut demonstrari pluribus opus sit. Certe de usu Africanarum ecclesiarum peculiariter constat solitas eas Eucharistiam ministrare confessoribus in martyrii prociue constitutis : idque ita necessarium arbitratas esse, ut inde argumentum sumpserint scribendis ad Cornelium Rom. Pontificem, manu quidem et calamo Cypriani, nomine autem aliorum quoque septem et triginta Episcoporum Africanorum, ut æqui consuleret gratiam fieri legis prius sancitæ de non admittendis unquam ad Ecclesie et Eucharistiæ communionem iis, qui semel in persecutione lapsi fuissent : quoniam tunc ex iis multi in poenitentium numero scripti a novis persecutoribus periclitarentur, et, ut res se habebant, brevi pro Christi confessione interficiendi viderentur ; quibus in prociue agonis positus, denegari consuetum viaticum Corporis Christi, nimis erat inhumanum. Ex hæc Epistola, quæ secunda lib. I apud Cyprianum est (in nostra ed. LVII, vid. infr.) quædam adscribam, ad fidem rei quant tractamus faciendam, opportuna. Sed cum, inquit, videamus diem rursus alterius infestationis appropinquare capisse, et crebris atque assiduis ostensionibus admonemur, ut ad certamen quod nobis hostis indicit, armati et parati simus ; plebem etiam no-

« cepi junctis manibus, et manducaui : et universi cir-
 « cumstantes dixerunt, Amen. Et ad sonum vocis
 « exporrecta sum, commanducans adhuc dulcis nescio
 « quid. Et retuli statim fratri meo, et intelleximus
 « passionem esse futuram : et cœpimus nullam jam
 « spem in sæculo habere.

CAPUT II.

ARGUMENTUM. — *Perpetua, a patre oppugnata, con-*
fortat eum; cum aliis ad tribunal ducta, confitetur
se christianam, damnatur cum reliquis ad bestias; orat pro fratre Dinocrate mortuo, quem in visione in-
telligit a purgatorii pœnis affigi et liberari.

« I. Post paucos dies rumor cucurrit ut audiremur.
 « Supervenit autem et de civitate pater meus, con-
 « sumptus tædio, ascendit ad me ut me dejiceret, di-
 « cens : « Miserere, filia, canis meis; miserere patri,

LECTIONES VARIANTES.

^a Cod. Compend. et Salisb. Et nolī nos universos ex-
 terminare.

« si dignus sum a te pater vocari. Si his te manibus
 « ad hunc florem ætatis provexi; si te praposui
 « omnibus fratribus tuis, ne me dederis in dedecus
 « hominum. Aspice ad fratres tuos, aspice ad matrem
 « tuam et materteram, aspice ad filium tuum qui
 « post te vivere non poterit. Depone animos, ne
 « universos nos ^a extermines. Nemo enim nostrum
 « libere loquetur, si tu aliquid fueris passa. » Hæc
 « dicebat pater pro sua pietate basians mihi manus;
 « et se ad pedes meos jactans, et lacrymis non fi-
 « liam sed dominam me vocabat. Et ego dolebam
 « canos ^b patris mei, quod solus de passione mea
 « gavisurus non esset de toto genere meo; et con-
 « fortavi eum, dicens : « Hoc fiet in illa catasta
 « quod Deus voluerit. Scito enim nos non in nostra
 « potestate esse constitutos, sed in Dei. » Et recessit a
 « me contristatus.

^b Causam. Holstap.

VARIORUM NOTÆ.

bis de divina dignatione commissam exhortationibus nos-
tris paremus, et omnes omnino milites Christi, qui arma
desiderant, et prælium flagitant, intra castra dominica
colligamus; necessitate cogente censuimus, eis qui de
Ecclesia Domini non recesserunt, sed pœnitentiam agere
et lamentari, ac Dominum deprecari a primo lapsus sul-
die non destiterunt, pacem dandam esse, et eos ad præ-
lium quod imminet, armari et instrui oportere. Et paulo
post : At vero nunc non infirmis, sed fortibus pax
necessaria est, nec morientibus, sed viventibus communi-
catio a nobis danda est, ut quos excitamus et exhortamur
ad prælium, non incermes et nudos relinquamus; sed pro-
tectione sanguinis et corporis Christi muniamus; et cum
ad hoc fiat Eucharistia, ut possit accipientibus esse tu-
tela, quos tutos esse contra Adversarium volumus, mun-
imento dominicæ saturitatis armemus. Nam quomodo
docemus aut protocamus eos in confessione nominis san-
guinem suum fundere, si eis militaturis Christi sanguinem
denegamus? aut quomodo ad martyrii poculum ido-
neos facimus, si non eos ad bibendum in Eccle-
poculum Domini jure communicationis admittimus?
 Siquidem, ut aliquanto post additur: idoneus esse
 non potest ad martyrium, qui ab Ecclesia non armatur
 ad prælium; et mens deficit, quam non recepta Eu-
 charistia erigit et ascendit. POSSINUS.

Ex his verbis : Et de casco, quod mulgebat, dedit
 mihi buccellam, perperam colligit Noesseltus Per-
 petuam a Montanistarum familia fuisse; quippe
 quos, aliquos certe, Epiphanius, alique dicunt
 in sacra cœna adhibuisse caseum, unde nomen Ar-
 totyritarum traxerunt. Vid. ipsamet ejus verba
 supra. t. 4. novissim. Biblioth. PP. col. 174. Verum
 res est prorsus incerta an Artotyritæ fuerint et secta
 Montanistarum. Cf. ea quæ de his præfati sumus in
 hoc volumine. EDD.

Et cœpimus nullam spem in sæculo habere. Sic
 Pontius de Cypriano jam certo de futura passione :
 Ille vero jam mundum suspensa ad cælum mente ne-
 glexerat. Et ipse Cyprianus Epist. vi : Sæculo renun-
 tiaveramus cum duplitate sumus; sed nunc vere renun-
 tiavimus sæculo, quando tentati et probati a Deo,
 nostra omnia relinquentes, etc. Idem de habitu vir-
 ginum : Apud Martyres non est carnis et sæculi cogi-
 tatio; nimirum, ut idem ait Epist. i, ad Donatum :
 Nihil appetere jam, nihil desiderare de sæculo potest,
 qui sæculo major est. Unde Epist. xv, his verbis
 adhortatur Moxsem cæterosque Confessores morti
 addictos : Sperantes jam sola cœlestia, et tantum di-
 vina meditantes, ad fastigia celsiora, mora ipsa passio-
 nis ascenditis. Nam ut Celerinus Confessor apud eundem
 Epist. XXI, ait : Hoc solum contingere servis Dei;

maxime eis qui in confessione Christi sunt constituti,
scio enim quoniam unusquisque jam quæ sunt sæculi
non attendit, quoniam coronam cœlestem sperat. Lu-
cifer Calaritanus lib. Quod moriendum pro Filio Dei,
Novimus hanc esse nobis traditam divinitus disciplinam,
ni sine ullo terrore militiæ, vim tueamur tanti nomi-
nis : quippe quos jam pridem æternæ memoriæ cupi-
ditas abstraxerit a desiderio istius lucis, quosque ad
calcanda omnia terrena, Christi societas segregavit.
 Porro contemptus iste sæculi, proprius Martyrum
 τὸν ἐξουμῶν statim moriturorum, imitatione affecta-
 batur ab iis, qui serio conversi vitam perfectam
 capescebant. Possidius de S. Augustino Ecclesie
 Sacramentis ab Ambrosio initio : Mox ex intimis
 cordis medullis ad Deum conversus, spem omnem quam
 habebat in sæculo dereliquit. Quia vero qui vitam
 monasticam suscipiebant, mori sæculo dicebantur,
 eorum quoque proprius hic sensus atque affectus erat;
 quod ipse de se Augustinus prolietur Sermon. 49, de
 Diversis : Quærebam tibi constituerem monasterium;
 spem quippe omnem sæculi reliqueram. HOLST.

CAP. II. — I. Depone animos. Animi videntur heic
 poni pro spiritus, sive cogitationes ad affectus
 vehementiores. Sic Tertullianus lib. de Spectaculis :
 Itur in furias, et animos, et discordias. Et lib. de
 Patient., cap. 7. Prohibita ira, restricti animi, com-
 pressa petulantia manus; nisi forte animos vocari
 hoc loco Perpetuæ pater, sublimitatem animi, et
 conscientie victricis vigorem, hoc est, generosam
 martyris constantiam; quomodo loquitur Cyprianus
 Epist. LXXVII. HOLST.

D Non filiam, sed dominam vocabat. Sic vulgat-
 us interpres Joan. XIII, 15 : Vos vocatis me Magister
 et Domine. In Græco etiam nominativus est pro accu-
 sandi casu, ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος. HOLST.

Quod solus de passione meo gavisurus non esset de
 toto genere meo. Ex his verbis videtur constare,
 et virum et matrem, et fratres omnes, ac co-
 gnatos Perpetuæ fuisse christianos; quod inferius
 proderit ad intelligendum, Dinocratem Perpetuæ
 fratrem, cum septennis moreretur, in familia ferme
 tota christiana, fuisse baptizatum. HOLST.

Hoc fiet in illa catasta, etc. Catasta proprie lo-
 cus erat editor; in quo servi venales exponebantur
 ἀπὸ τοῦ καταστῆσαι, περί στήθων, id est ab exponendo
 dictus. Sic annotat Pamelius ad Epist. xxxiii Cypriani,
 addens Martyres in loco similiter edito ostendi popu-
 lo; cum judicarentur aut torquerentur, solitos.
 Unde est illud Cypriani jam citata Epistola de Lec-
 tore, qui confessus Christum in catasta, deinde ad
 Ecclesie pulpitem promotus fuerat : ad pulpitem post

« II. Alio die cum pranderemus , subito rapti sumus ut audiremur : et pervenimus ad forum. Ru-
mor statim per vicinas fori partes cucurrit, et factus est populus immensus. Ascendimus in cata-
stata ^a. Interrogati ceteri confessi sunt. Ven-
tum est et ad me, et apparuit pater illico cum filio
meo, et extraxit me de gradu, et dixit suppli-
cans : « Miserere infanti ^b. » Et Hilarius ^c pro-
curator, qui tunc, loco proconsulis Minucii Timi-
niani defuncti, jus gladii acceperat : « Parce, inquit,

« canis patris tui : parce infantiae pueri. Fac sa-
crum pro salute imperatorum. » Et ego res-
pondi : « Non facio. » Hilarius, « Christiana es? »
inquit. Et ego respondi : « Christiana sum. » Et
cum staret pater ad me deiciendam, jussus est ab
Hilario deici, et virga percussus est. Et doluit
mibi casus patris mei, quasi ego fuisset percussa :
sic dolui pro senecta ejus misera. Tunc nos uni-
versos pronuntiat, et damnat ad bestias : et
hilares descendimus ad carcerem. Tunc, quia

LECTIONES VARIANTES.

^a Cod. Salisb. Ascendimus catastam, Compend. in ca-
tastam.

^b Uterque cod. ms. pro infanti habet, canos meos.

^c Cod. Salisb. semper habet Elarianus. Compend. He-
larianus.

VARIORUM NOTÆ.

catastam venire; ut enim pulpitem in Ecclesia locus B
erat eminentior, ita et catastata in forō. Romanus
Martyr apud Prudentium,

Audite cuncti, clamo longe ac prædico,
Emitto vocem de castata celsior.

Quasi diceret catastata pro pulpito utor. Est et alia
vocis hujus acceptio pro equuleo. Glossarium vetus :
Catasta, Equuleum, genus pænæ. Et Prudentius
hymno I, *περὶ στεφάνου,*

Verberum

Post vim crepantum, post catastas igneas.
Sed hæc posterior notio huc non facit. HOLST.

II. — *Factus est populus immensus.* Hoc est, im-
mensa populi turba congregata est. Nam vox *popu-*
lus hoc loco densam et confertam hominum multi-
tudinem significat : quo sensu etiam usurpatur ab
Apuleio lib. III *Metamorphoseon*, ubi dicitur : *Statim*
civitas omnis in populum effusa, mira densitate nos in-
sequitur. Quo loco non ferendum criticorum acumen,
qui voci *populum, publicum, vel propatulum* substitui-
tunt. HOLST.

Interrogati ceteri confessi sunt. Non homicidia
vel incestas nuptias, aut læsam Numinis Cæsarisque
majestatem, et quidquid veri ignara Gentilitas, Chri-
stum professis objicere solebat ; sed hoc tantum :
Christianos se esse. Justinus Martyr Apologia Prima :
ἔσταξάντων ὡς ἀπούμεθα, διὰ τὸ συνεπιστεύσαι ἑαυτοῖς
μηδὲν ψαῦλον, etc. *Interrogati non negamus; quippe nul-*
lius mali nobis consuit. Hæc confessio sufficiebat elo-
gio, quale illud fuit Polycarpi ter a præcone procla-
matum. apud Eusebium lib. XIV, cap. 15. *Πολύκαρτος*
ὁμοήγησεν ἑαυτὸν χριστιανὸν εἶναι. Polycarpus confessus
est se christianum esse. Et illud Attali tabellæ in-
scriptum apud eundem lib. V. cap. 1. *οὗτός ἐστιν Ἄττα-*
λος ὁ χριστιανός. Hic est Attalus christianus. HOLST.

Et extraxit me de gradu. Catastam intelligit edi-
torem, in quam rei capitæ causam dicturi et judicis
sententiam excepturi, ascendebant : ni potius in ipsa
catasta gradum paullo sublimiorem fuisse dicamus,
quem singuli rei ordine conscenderent, ut judici po-
puloque eo magis essent conspicui : quod nos in Bri-
tannia observari vidimus. Eusebius *Hist. Eccles.*
lib. VIII, cap. 9, *τὸ πρὸ τοῦ δικαστοῦ βῆμα,* gradum aut
catastam coram iudice erectam vocat : quod interpre-
tes minime isthæc observarunt, qui iudicis tribunal
vertunt. Eusebii verba sunt : *ἔμα γούν τῆ κατά τῶν προ-*
τέρων ἀπιράσει, ἐπιπέδων ἄλλοθεν ἄλλοι τῶ πρὸ δικα-
στοῦ βήματι, χριστιανούς ἑξ ὁμοιογούνας. Simul ac
prioses damnati fuerant, assiliebant aliunde alii in edi-
torem locum ante Judicem erectum, Christianos sese
confitentis. Atque ita lib. V. cap. 1, Præses Viennen-
sis, *ἀνήγν ἐπὶ τὸ βῆμα θρασύων τοὺς μακαρίους μάρτυ-*
ρας, ἑμπομπῶν τοῖς θύλοις. Beatos Martyres in editum
gradum extulit, ut multitudini, velut in teatro et so-
lemni pompa, spectandam proponeret. Dionysius Alexan-
drinus apud eundem Eusebium *τὸ καθρον* appellat, ubi
de Ammone, Zenone, cæterisque militibus, qui stantes
pro tribunali, Christianos vacillantes confirmabant,

cumque vulgi clamoribus exposcerentur ad supplicium,
φθικταρες ἐπὶ τὸ καθρον ἀνθραμον. ipsi ultro in gradum
prosilierunt, sese Christianos proclamantes. Si quis
tamen de tribunali ejusque gradibus accipere malit,
non obnixe repugno. HOLST.

Parce canis patris tui. Sic Origenem adolescentem,
martyrii desiderio flagrantem, rogabat mater, *τῆς περὶ*
αὐτὸν μητρικῆς διαβήσεως φειδῶ λαβεῖν, hoc est, interprete
Ruffino : *Ut tibi consuleret et parceret matri.* HOLST.

Fac sacrum pro salute Imperatorum. Hanc præ-
cipuam Christianos explorandi rationem a gentilibus
usurpatam, omnium fere martyrum Acta docent, ut
repudiata sacrificandi superstitione, in deos simul et
Principem commississe convincerentur ; ideoque quan-
to illi urgebant obnixius, eo constantius hi reatum
idololatriæ devitabant, ut hoc loco Perpetua constanter
respondens : *Non facio.* Hæc, inquit Tertullianus,
est lex nostra propria Christianorum, per quam ab
ethnicis agnoscimur et examinamur (De idololatria cap.
ult.) Unde *Apologet. c. 9.* focolum et acerram exami-
natorem Christianorum appellat. Item *Apol. c. 10.*
Deos, inquit, non colitis, et pro Imperatoribus sacrifi-
cia non impenditis. Itaque sacrilegii et majestatis rci
convenimur : summa hæc causa, immo tota est. Inde
utrumque hujus accusationis caput, longa et erudita
dissertatione diluit, cujus summam paucis his verbis
complexus est in libro ad Scapulam : *Sacrificamus pro*
salute Imperatoris, sed Deo nostro et ipsius : sed
quomodo præcipit Deus, pura prece, ita nos magis ora-
mus pro salute Imperatoris, ab eo eam postulantes,
qui præstare potest. HOLST.

Non facio. Sic Polycarpus suadentibus ut Cæ-
sarem appellaret Dominum, et sacrificaret, respon-
dit : *ὃ μὴ ἄλλω πράττειν ὁ συμβουλευέτω μοι. Numquam*
faciam quod suadetis. Euseb. *Hist. Eccles.,* lib. IV,
cap. 15. HOLST.

Christiana sum. Propria hæc confessionis for-
mula. Ita ille gloriosus Dei miles lauream detrec-
tans apud Tertullianum : *Causas expostulatis, Chri-*
stianus sum, respondit. Ita S. Blandina inter sævis-
sima tormenta ingeminabat : *Christiana sum.* Ea vox
doloris levamentum, et animi refocillatio erat. Et
Sanctus Diaconus Blandinæ socius, nihil aliud ad ro-
gata omnia tortorum respondebat, nisi, *Christiana*
sum. τούτο καὶ ἀντὶ δούματος, καὶ ἀντὶ πόλεως, καὶ ἀντὶ
γίνους, καὶ ἀντὶ παντὸς ἰταλικῆς ὁμοιότητος. Hoc illi nomen,
hæc patria, hoc genus et instar omnium. Nam Christiani
πάντημον καὶ ἑνδοξον καὶ ζωοποιὸν προσήγησαν : *Hono-*
ratum, gloriosam, et salutare nomen hoc ducebant, ut
est apud Eusebium. HOLST.

Damnat ad bestias. Etsi Romæ, et alibi fre-
quenter ad bestias damnabantur ; tamen in Africa
præcipue hoc supplicii genere sævitum in eos fuisse,
hac maxima persecutione, ex multis Tertulliani locis
constat. HOLST.

Hilares descendimus. Nempe, ut ait Tertullia-
nus, Christiani damnati gratias agere solebant : et
magis damnati, quam absoluti gaudebant. HOLST.

« consueverat a me infans mammas faccipere et me-
« cum in carcere manere, statim mitto ad patrem
« Pomponium ^a diaconum, postulans infantem: sed
« pater dare noluit: et quomodo Deus voluit, ne-
« que ille amplius mammas desideravit; neque mi-
« hi fervorem fecerunt, ne sollicitudine infantis et
« dolore mammaram macerarer.

« III. Post dies paucos, dum universi oramus, su-
« bito media oratione profecta est mihi vox, et no-
« minavi Dinocratem: et obstupui quod numquam
« mihi in mentem venisset nisi tunc, et dolui
« commemorata casus ejus. Et cognovi me statim

LECTIONES VARIANTES.

^a In cod. Compend. Pompinianum.

^b Pati Cod. Salis.

^c Hæc desunt in edit. Holst. Rescribendum videtur in

VARIORUM NOTÆ.

Sed pater dare ncluit. Credibile est motum fuisse idololatrum patrem ad negandum filia infantem, quo tempore lac sumere debebat, nec ex damnata jam sacrilegii matre, contagio quadam in prolem propagari videretur; vel quod ob servitutum pœnalem, post latam jam sententiam, mutata conditione, et capitis diminuta mater, civitatem cum libertate amiserrat, ut habet L. in Ser. ff. de Pœn. et Instit. de cap. dim. adeoque omnia necessitudinis vincula ac jura cessabant. Ita Calpurnius Flaccus declamat, IV. *Non potes adversus damnatum jure patris uti; jam non lacrum habeo, non sacrum, non patrem.* Ut nuper vir eruditissimus hunc locum emendavit. HOLST.

III. — *Profecta est mihi vox, et nominavi Dinocratem.* Videtur dicere sibi oranti indeliberatam vocem subito excidisse Dinocratem nominanti, de quo dudum non cogitaverat. HOLST.

Et cognovi me statim dignam esse, et pro eo petere debere. Hoc est, sensu fiducia interioris intellexi me omnino exaudiendam, si pro Dinocrate orarem. Sic superiori cap. § III. *audivit a fratre suo Perpetua: Domina soror, jam in magna dignatione es,* etc. significans, ut ex sequentibus patet, tantam ejus gratiam apud Deum videri, ut impetrare quidvis posset. HOLST.

Video Dinocratem exeuntem de loco tenebroso, ubi et complura erant loca tenebrosa, etc. Valde notandum videtur hic locus, quia fidem facit antiquæ traditionis, ex qua theologi Scholastici magno consensu, ut observat Bellarminus lib. II. de Purgat. cap. 6. § *Octava est,* docent esse sub terra quatuor locos distinctos, in quibus animæ mortuorum detinentur; nempe omnium infimam, ubi demones et animæ damnatæ; supra hunc, Purgatorium, ubi animæ purgantur ad tempus; deinde Limbum puerorum, quo detinentur animæ mortuorum in solo peccato originali; postremo Limbum patrum nunc vacuum a tempore mortis et resurrectionis Christi, quo animæ Patriarcharum et sanctorum mortuorum ante Christum, omni licet labe purgatæ detinebantur, qui vocatur in Evangelio, *Sinus Abrahamæ*, quo portatum ab Angelis Lazarum, dives epulo vidit ex inferno. Hæc fuisse videtur illa complura loca tenebrosa, quæ se vidisse sancta Perpetua testatur his verbis. E quorum uno, nempe Purgatorio, exeuntem se Dinocratem spectasse affirmat: non quod tunc liberaretur pœnis, nam hoc paulo post contigit; sed quod permissu Dei, inde cum suis pœnis exiret, ut imploraret subsidium precum sororis; cujus generis tam multæ, tamque testatæ apud S. Gregorium et alios referuntur apparitiones animarum, pœnas purgatorias tolerantium. HOLST.

Æstuantem valde, et sitientem. Aprime hæc congruunt cum doctrina Ecclesiæ de Purgatorio, ubi æstu et igne animæ torquentur. Nam hunc Dinocratem fuisse baptizatum Augustinus observat, quem

dignam esse, et pro eo petere ^b debere. Et
« cæpi pro ipso orationem facere multum, et inge-
« miscere ad Dominum. Continuo ipsa nocte osten-
« sum est mihi hoc in oromate ^c: video Dino-
« cratein exeuntem de loco tenebroso, ubi et com-
« plures erant ^d, æstuantem et sitientem valde,
« sordido vultu et colore pallido, et vulnus in facie
« ejus quod cum moreretur habuit. Hic Dinocrates
« fuerat frater meus carnalis, annorum septem,
« qui per infirmitatem, facie cancerata ^e, male
« obiit, ita ut mors ejus odio fuerit omnibus ho-

oramate, id est in visione, ut mox sub initium cap. 10.

^d Complura erant loca tenebrosa Holst.

^e Macerata cod. Salisb.

pronum est credere postea in aliquam impatientiam incidisse; vel, quod suspicatur S. Augustinus, ab impio patre tentatum, in fide leviter titubasse. HOLST.

Frater meus carnalis. Sic Afri vulgo loquebantur. S. August. Epist. cccxxv. *Neque hoc inviderunt Ecclesiæ Tagastensi, quæ carnalis patria mea est.* Hæc hæc vox in lingua italica vulgari; quæ fero corruptiones antiqui latini sermonis amplectitur. HOLST.

Facie cancerata male obiit, ita ut mors ejus odio fuerit, etc. Significat eum tali morte defunctum, quæ horrorem incuteret spectantibus, propter deformitatem sædi et fœtidi ulceris in facie extantis. Quid porro cancer sit, ut sciremus, præter ceteram diligentiam, medicos quoque consulendos putavimus, ex quorum responsis, additis quibusdam, hæc congestimus. Cancer priscis Latinis idem sonat quod Gangræna; ita Nonius Marcellus: *Gangræna est cancer;* quem Glossarium vetus etiam sequitur, eoque trahi potest Cornelius Celsus lib. VIII. cap. 10, ubi dum *promptiores cancos ait, cum ossis fracturæ carnis quoque vulnus accessit,* videtur significare, id quod usu cernitur, in tali casu majus periculum esse gangrænae. Non facile tamen accesserim ad sententiam eruditissimi medici, qui postquam hæc observavit, negat sequioris nostrique ævi medicis in hujus vocis notione cum antiquis convenire: propterea quod id cancri nomine intelligunt, quod Græcis *Καρκινωμα* dicitur: quasi vero non antiqui quoque Carcinomatibus Græco nomine, Latinum cancri aut canceris vocabulum expresserint. Sane Celsus lib. V. cap. 28. de cancro in facie extante his verbis loquitur: *Non idem periculum καρκινωμα affert, nisi imprudenter curantis agilitum est. Id vitium fit maxime in superioribus partibus, circa faciem, nares, aures, labra, mammas seminarum.* Hactenus Celsus qui etiam lib. VI. cap. 15, cum de oris cancro agit, de hoc ulcere, quod alio illo loco carcinoma vocat, videtur loqui. Quare crediderim *καρκινωμα* nomen esse commune difficiliorum ulcerum; unde apud Hippocratem *καρκινωδης τὰ ἔλκτα* dicuntur, quando exasperantur et incurabilia evadunt. Et in Lexico Hippocratico *καρκινώσθαι* explicatur per *σκληρύνεσθαι*, quod est *exacerbari*. Gangræna igitur proprie dicta, si a cancro differt, videtur eum eo participare commune nomen carcinomatibus, differens ab eo fortasse, quod celerrime mortem afferat; quum cancer ita serpat, ut multis annis hominem adhuc viventem depascatur. Nihil autem vetat quin cancer, quo Dinocrates obiit, gangræna fuerit; nam id ex representata tam tenera ætate morte, suspicari licet. Est autem utriusque, tam canceris, inquam, quam gangrænae proprium, serpere, unde est illud ad *Timoth. XI. cap. II, γ' 17.* de Doctrina hæreticorum: *Et sermo eorum ut cancer serpit.* Et videtur translatum ex cancro ani-

in minibus. Pro hoc ego orationem feceram : et inter me et illum grande erat diadema ^a, ita ut uterque ad invicem accederè non possemus. Erat deinde in ipso loco ubi Dinocrates erat, piscina plena aqua, altiozem marginem habens quam erat statura pueri, et extendebat se Dinocrates quasi bibiturus. Ego dolebam quod et piscina illa

Aquam habebat, et tamen propter altitudinem marginis bibiturus non esset. Et experrecta sum, et cognovi fratrem meum laborare. Sed confidebam ^b profuturam orationem meam labori ejus, et orabam pro eo omnibus diebus quousque transivimus in carcerem castrensem; munere enim castrensi eramus pugnaturi. Natalè fuit Getæ Cæsaris :

LECTIONES VARIANTES.

^a *Locus mendosus; Cod. Salisb. habet diantem. Suspiciatur Holstenius scribendum diastema, quæ vox græca intervallum significat.*

^b *Cod. Salisb. Considerabam. Apud Holsten., Fidebam me profuturam labori, etc.*

VARIORUM NOTÆ.

mali polypode, antrosum et retrorsum reptare solito. Huc facit Lucilert Catarant locus in libro *De non conveniendo cum hereticis* ad Constantium Imp. Arianum: Sic est de corpore Ecclesiæ excisus Sabellicus, ut est et condestabilitanus excisus Arius iste, cujus sermo ut cancer in te fortissime adeo serpsit, ut totus jam cancer esse cernaris, nec poteris dicere te non Arii cancerasse sermonem, cum sceler cancerationis tuæ ad omnem pervenerit regni tui locum; et cuncti te vitare staturimus, ne et ipsi peste tua Ariana canceremur. Hæc ille. Ex cujus verbis obiter colligimus canceratam faciem, quæ vox hoc loco legitur, non esse barbariem sequiori sæculo natam, ut nonnemo ex medicis a me consultis contendebat, negans a quoquam antiquorum dictam canceratam faciem; cancerosam enim dici debuisse, quæ cancerosa et cancerata nonnisi a recentioribus barbære loquentibus dicatur. HOLST.

Pro hoc ego orationem feceram. Africana et hæc locutio est. Nam et apud Tertullianum legitur *facere precationem*. Sed quod ad rem attinet, heic notandus est antiquus Ecclesiæ usus et sensus orandi pro mortuis, pœnas peccatorum post hanc vitam luentibus; cujus cum multa sint alia fide dignissima testimonia; tum hoc magni faciendum videtur; quippe scriptum a sancta Martyre divinis revelationibus dignata, et suæ consummationis proxima. Nec restat hæreticis exceptio de veritate ac fide horum Actorum post tot ac tam luculenta testimonia omnis generis Scripturam ipsa laudantium, quæ huic volumini adiunximus. Sunt autem ejusmodi, quibus ne contumacia quidem ipsa atque impudentia objicere quidquam posse videatur. HOLST.

Et inter me et illum grande erat diadema. Non dissimulo, si suspitioni esset indulgendum, videri non sine fundamentis reponi posse *diastema* pro *diadema*. Nam diastematis vocem Latinis eo sæculo frequentatam intelligere licet ex 1. Frontino libro *de Agror. Qualit.* ubi sic scribit: Si tres circuli pares fuerint, inter se æquali diastemate connexi. Et Hygenus de limit. constit. Quid quod nec illa ipsa regione, Solis conspectus recte potest deprehendi, nisi æqualibus ab ortu et occasu diastematibus, ferramentum ponatur. Item: Terram punctum esse cœli, et infra solem amplo diastemate Spiritus sustinere. HOLST. — Et inter me et illum grande erat diadema, ita ut uterque ad invicem accedere non possemus. Quæ notat heic Holstenius de conjectura, qua rescribendum suspiciatur *diastema* pro *diadema*, videntur hanc exceptionem pati quod loca illa quæ citat Frontini et Hygeni agrimensorum, parum certe persuadeant S. Perpetuam usam hoc loco ista voce, quæ erat propria artis agrimensoriæ, ac consequenter aliena ab usu vulgari, præsertim mulierum in Africa. Itaque cum, ut ipse Holstenius agnoscit in ipsis illis schedis unde istam ejus notam expressimus, constans et disersa ms. codicis lectio *diadema* prælerat, non est causa cur facile mutetur, præsertim cum valde commodum sensum ea vox habeat; siquidem ista loca tenebrosa quæ complura se vidisse superius ait, erant

instar Zonarum quarumdam, quales a Cosmographis utiliter finguntur, cœlos et terram amplectentes, nempe spatia oblonga, globis ambientia idonea latitudine, quæ, quod ad inferos attinet, antiquus loquendi usus a Scholasticis præsertim scriptoribus, ex veteri ecclesiarum consuetudine retentus, Limbos appellat. Est autem Limbus ejusdem notionis vocabulum cum diademate; diadema siquidem, ut notum est, significat fasciam longiorem quam latiore, caput ambientem, aut capiti circumligatam, ut præsertim etymologia græca ejus nominis, a verbo *διδω*, circumligo. Idem igitur est quod dicit Perpetua: fuisse inter Dinocratem et se *grande diadema*: ac si diceret, fuisse grandem Limbum, videlicet spatium oblongum alicujus latitudinis. Id vocatur in Evangelio, Chaos, Lucæ xvi, 26. Et nunc inter nos et vos magnum Chaos firmatum est. In Græco est, *Χάσμα*, quod sonat hiatus, et convenit quod addit: *Ut hi, qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque inde huc transire*; cum his quæ dicit heic S. Perpetua; *Ita ut uterque ad invicem accedere non possemus*. Erant enim hæc spatia, velut fossæ circumdictæ munitionibus, ipsa sui vacuitate commeatum excludentia: quod in corporibus facilius intellectu est; ad animas verò arcendas interveniebat ordinatio divina, expressa verbo firmandi: *Chaos magnum firmatum est*. Nec obstat modo dictis, quod juxta hæc *diadema* non ipse locus fuerit, in quo erat Dinocrates, sed spatium inter eum et S. Perpetuam medium, unde non videtur confici diadematis sive Limbi nomen Purgatorio competere. Cum enim ejusdem formæ ac figuræ essent tam loca subterranea, quam hiatus aut *χάσματα* quibus separabantur, potest utrisque ex æquo convenire diadematis sive Limbi nomen. De hactenus dictis, etsi nihil notatum in Holstenii *Adversariis* reperi, audivi tamen a viro fide digno eum ab hac sententia minime abhorruisse. Retulit nempe mihi P. Joannes Bessonius e nostra societate, sese, cum ei aliquando Lucas Holstenius hæc ipsa S. Perpetuæ Acta quæ ad editionem parabat, communicasset, et de ista diadematis mentiones, quid sentiret, rogasset, illo respondente Limbi vocabulum ista paris notionis voce videri suppletum, Holstenium multum id sibi probari significasse. Possin.

Transivimus in carcerem castrensem. Hoc est, carcerem in ipso castrorum loco positum. HOLST.

Munere enim castrensi eramus pugnaturi. Cum castra Romana extra urbes, longa et quasi perpetua statio militum essent, in ea transferebantur præcipua civitatum commoda, ne iis milites fraudarentur. In his etiam spectacula, quibus mire dediti Romani erant. Ergo ludorum castrensiū, hoc est, in castris ad delectandos milites celebratorum, Suetonius meminit in *Tiberio*, cap. 72. Sed quod vox muneris heic ponitur, ea significabatur pugna, vel gladiatorum inter se, vel bestiarum cum hominibus morti addictis, quæ proprie *θηριομαχία* dicitur. Ita quod apud Eusebium, lib. v, cap. 4, legitur, *θηριομαχίων ἡμέρας*, eleganter a Rafino veritatem munerum dies. Nota heic in voce *pugnandi* catachresim esse quamdam, dum de

et feci pro illo orationem die et nocte gemens et lacrymans ut mihi donaretur.

IV. Die autem quo in nervo mansimus, ostensum est mihi hoc: Video locum illum quem retro videram tenebrosus, esse lucidum; et Dinocratem mundo corpore, bene vestitum, refrigerantem. Et ubi erat vulnus, video cicatricem; et piscinam illam quam retro videram, summisso margine usque ad umbilicum pueri; et aquam de ea trahebat sine cessatione, et super margine phiala erat aqua; et accessit Dinocrates, et de ea bibere cepit, quæ phiala non deficiebat. Et satiatus abscessit de

aqua hederæ more infantium gaudens: et expectata sum. Tunc intellexi translatum eum esse de pœna.

CAPUT III.

ARGUMENTUM. — *Perpetua a patre iterum tentatur; visio ejus tertia, in qua abducitur ad lactam contra Ægyptium, proposito præmio; pugnat, vincit et præmium accipit.*

I. Deinde post dies paucos Pudens miles optio, præpositus carceris, qui nos magni facere cepit intelligens magnam virtutem Dei esse in nobis, multos fratres ad nos admittebat, et ut nos et illi invicem refrigeraremus. Ut autem

LECTIONES VARIANTES.

^a Aurea add. *Holsten.*

^b *Prodens Cod. Satisb.*

^c Qui nos magnificentiebat, cepit intelligere magnam virtutem esse in nobis, qui multos ad nos, etc. *Holsten.*

VARIORUM NOTÆ.

iis dicitur, qui bestiis expositi mere passive se habebant, quales martyres erant. Unde Juvenalis cum rixam vocasset nocturnam grassationem ebriorum in obvios inermes nec reluctantes, sic adjungit:

Si rixa est ubi tu pulsas, ego vapulo tantum.

Prævaluit tamen, ut qui obnoxii et vincti tradebantur bestiis, græce *θηρομαχεῖν*, latine *pugnare ad bestias* dicantur; cum tamen hæc locutiones proprie conveniant iis, qui revera pugnare jubebantur cum bestiis, venationibus in amphitheatro datis, ut cum summo vitæ periculo, ita non sine aliqua victoriæ spe: nam et leones, et si qua est alia ferocior bestia, ab istis interdum occisos legimus. Quare duo hæc genera pœnarum erant: quorum prius summum erat supplicium, et capitis pœna vocatur lib. 8. ff. de Pœn., posterius in mediocrem pœnarum numerum refertur a Paulo Sent. lib. v. tit. 17. et Ulpiano lib. 8. ff. ad leg. com. de fals. Nam qui ad ludum venatorium damnabantur, liberari poterant: qui bestiis deputati, sine remissione consumendi. Unde vel ad stipitem religati, vel retibus inclusi, feris objiciebantur, ut resistendi facultas non esset; tum vero, ut ex fine horum Actorum discimus, quidquid vitæ ac spiritus bestiarum crudelitas reliqui fecerat, gladio tandem eripiebatur. *Holst.* — Munera seu ludi pugne cum bestiis appellabantur, quod in populorum vel militum delectationem darentur. Dicebantur autem ludi castrenses, si in castris fierent. Sermonem in die munerum habuit Augustinus in basilica Restituta, qui est in nova edit. 19. T. V. Vide notas ibi appositas. *Ruinart.*

Natale tunc Getæ. Antoninus Geta Severi filius, qui post patris obitum a suo fratre Caracalla, cum quo aliquandiu imperarat, occisus est. At hic per *Natale* interpretari debemus diem quo Cæsar factus fuerat; qui dies vulgo natalis imperatoris dicebatur, sicut natalis episcopi, dies quo consecratus erat: nam alias *Getæ*, teste Spartiano, die 6 calendæ junii natus est. *Ruinart.*

IV. — *Die quo in nervo mansimus.* Noxiis in carcere vincendis duo vinculorum genera olim usitata commemorant leges duodecim Tabularum, nervum et compedes apud A. Gellium lib. xx, cap. 1. Utrumque genus alii olim sæpius conjungunt. Cato apud eundem Gellium lib. xi, cap. 18. *Fures privatorum furtorum in nervo atque in compedibus ætatem agunt.* Et Livius lib. vii: *Ne quis nisi qui notam meruisset, dentec pœnam laisset, in compedibus aut in nervo teneretur.* Compedes sunt pedicæ ferreæ, quæ pedes vinculorum breviori aut longiori catena, arctius breviusve ita cohibent, ut non solum pedibus insistere, sed et gradum promovere atque insistere utcumque possent. Nervus autem proprie lignum foraminibus pluribus distinctum, quod pedes vinculorum inclusos aut vicinis aut distantioribus intervallis ita concludit, ut humi desidentes loco se movere nullo modo valeant: divaricatio per perora foramina, ob molestiam, tormenti

ac pœnæ loco, ante ipsum supplicium fuit. Scio de nervo viros doctos hoc tempore non consentire: sed apud veteres cum res pariter ac nomen in usu esset, lis nulla est. Non omitamus heic observare occasione mentionis compedum, raro eas videri saltem per Africam adhibitas in custodia Christianorum religionis causa vinculorum. S. Aug. Conc. II. in *Psal.* c. circa principium tom. 10, pag. 439: *Unde Martyres compediti? nonne catenati potius quam compediti? ductos enim SS. Martyres post Judices per Provincias circumeuntes in catenas novius missos, in compedes autem non novimus.* *Holst.*

Tunc intellexit translatum eum esse de pœna. En animam a purgatorii flammis liberatam divina revelatione S. Perpetua intelligit. — *Translatum eum esse de pœna.* Egregius locus ad probandum, mortuos posse a pœnis, quas patiuntur, per vivorum preces liberari. Aliqui ex hoc loco deducebant, posse etiam eos, qui ante baptismum decesserant, orationibus adjuvari, quos egregie refellit Augustinus lib. 1. de *Origine Animæ*, c. 10, et lib. III, c. 9, ubi ait, Dinocratem propter peccata quædam post baptismum commissa tales pœnas per tulisse. Nam septennis puer mentiri poterat, vel aliud quiddam ad patris gentilis suasionem contra Deum facere. Hæc Augustini sententia confirmatur ex eo, quod Perpetua superius dixit, totam suam ipsius familiam, excepto patre, Christi religionem coluisse. *Ruinart.*

CAP. III. — I. *Pudens, miles optio, præpositus carceris.* Vox *optio*, ministerii aut præfecturæ nomen est. In inscriptionibus Gruteri legitur, *optio carceris*: ut quod heic additur, *Præpositus carceris*, explicandi gratia positum videatur. Græci vocant *δραγουλάνα*, quam vocem Actor. xvi, 27. S. Ambrosius in *Epistola ad Ephesios* cap. iv, optionem carceris interpretatur sic scribens: *Neque Paulus et Silas tempus distulerunt quo optionem carceris baptizarent.* Heic jam queri potest, cur militi hoc officium commissum? ea forte de causa, quod in castris ubi carcer tunc erat, ut superius est dictum, non licebat uti irbanis ministris ad ejusmodi munia; sed ea curari per milites debebant, prout a pari licet intelligere ex Leg. 4. ff. de Off. Procons. ubi sic legitur: *Nemo proconsulum stratores suos habere potest: sed vice eorum milites ministerio in provinciis fungantur.* Huc facit vetus inscriptio, in qua militis optionis mentio est.

AVRELIO CANDIDO FILIO
DYLICISSIMO Q. V. ANN. IIII.
AVRELIUS CALANDINUS MIL.
COH. VIII. PR. OPT. G. SECVNDI

B. M. F.

HOLST.

— *Optio præfecturæ seu ministerii alicujus nomen est.* inspectorem putant Bollandiani a græco verbo *δραγμα*, *video*. *Ruinart.*

Qui multos ad nos admittibat. Hæc erat custodia delicata, ut vocat Pontius Diaconus in vita S. Cypria-

et proximavit dies muneris, intravit ad me pater meus
 et consumptus tædio, et cœpit barbam suam evellere,
 et se in terram mittere et prosternere se in fa-
 ciem, et impropere annis suis, et dicere tanta
 verba quæ moverent universam creaturam. Ego
 dolebam pro infelici senecta ejus.

II. Pridie quam pugnaremus, video in oramate
 huc venisse Pomponium diaconum ad ostium car-
 ceris, et pulsare vehementer. Exivi ad eum, et ape-
 rui ei: qui erat vestitus distinctam candidam, ha-
 bens multiplices calliculas^a. Et dixit mihi: Per-
 petua, te expectamus, veni. Et tenuit mihi ma-
 num, et cœpimus ire, per aspera loca et flexuosa.
 Vix tandem pervenimus anhelantes ad amphithea-
 trum, et induxit me in media arena, et dixit mihi:
 Noli pavere, heic sum tecum, et collaboro tecum, »

LECTIONES VARIANTES.

^a Galliculas *cod. Salisb.*

^b Defricare *Salisb.*

^c Aqua *cod. Compend. et Salisb. sed melius asa seu apha aut hapha, id est pulvis, quo pugiles post unctionem*

et abiit. Et aspicio populum ingentem attoni-
 tum. Et, quia sciebam me ad bestias datam esse,
 mirabar quod non mitterentur mihi bestiæ. Et
 exivit quidam contra me Ægyptius, sædus spe-
 cie, cum adjutoribus suis pugnaturus mecum.
 Veniant et ad me adolescentes decori adjuto-
 res et favitores mei, et exspoliata sum, et facta
 sum masculus. Et cœperunt me favitores mei oleo
 defrigere^b, quomodo solent in agonem, et illum
 contra Ægyptium video in asa^c volutantem. Et
 exivit vir quidam miræ magnitudinis, ut etiam
 excederet fastigium amphitheatri, discinctam ha-
 bens tunicam^d et purpuram inter duos clavos
 per medium pectus, habens et calliculas^e mul-
 tiformes ex auro et argento factas, et ferens^f vir-
 gam quasi lanista, et ramum viridem in quo

inspergebantur.

^d Discinctatus purpuram *Holsten.*

^e Galliculas *Salisb.*

^f Effrens *Holsten.*

VARIORUM NOTÆ.

ni, cui e contrario opponitur *custodia diligens*, de qua
 vide Cujacium *Observ.* lib. xiv, cap. 34, et Heraldum
 ad *Tertulliani Apolog.* pag. 97. Non tamen sine causa
 Pudentis humanitati S. Perpetua eam visitandi li-
 centiam tribuit, quod caute et timide plerumque ac-
 cederent ad carceres, et ferre singuli, ne semet-
 ipsos proderent, aut invidiam concitarent apud per-
 secutores, si catervatim eo influerent. Temporum
 istorum conditionem luculenter nobis ob oculos ponit
 S. Cyprianus *Epist.* iv. *Pelo quoque*, inquit, *ad*
procurandam quietem solertia et sollicitudo vestra non
desit. Et si fratres pro dilectione sua cupidi sunt ad
conveniendum et visitandum confessores bonos, quos
illustravit jam gloriosis initiis divina dignatio; tamen
caute hoc, et non glomeratim, nec per multitudinem
simul junctam puto esse faciendum: ne ex hoc ipso in-
vidia concitetur, et introeundi aditus denegetur, et dum
insatiabiles multum volumus, totum perdamus. **HOLST.**

II. — *Video in horamate.* Res exigit ut rescri-
 batur *horamate*, nisi hæc vox ita deformata in usu
 populari Afrorum erat. Est autem *δραμα* vox Græca,
 sonans visum, sive visionem. Usurpatur *Actor.* cap.
 xii, 9. Latini Scriptores ea rarius usi sunt: tamen
 Aldhelmus lib. *de Virginit.* cap. 3. ubi de S. Joanne
 Evangelista loquitur, ait eum in *Pathmo raptum in*
oronate, ubi Meursius recte *oramate* substituit in
Mantissa Critica, (sicque in Bibliotheca SS. Patrum
 editum reperio), frustra reprehendente Swartio *Ana-*
lectorum lib. iii, cap. 9. qui *chroma* ibi rescribendum
 persuadere nequidquam conatur. Reperio etiam apud
 Alcuinum lib. I *de Vita sancti Willebrordi*, cap. 2.
 hæc verba: *Mater intempesta noctis quiete, cœleste in*
somnis vidit horama. **HOLST.**

Habens multiplices calliculas. Glossarium vetus:
 Galliculæ, *Τροχάδες*. Et in Glossis Græcolatinis, *Τρο-*
χάς, Gallicula. Non videtur dubium, quin gallicula
 idem sit quod Callicula hoc loco; et cum explicetur
 voce *Τροχάς*, apparet fuisse quid rotundum et volu-
 bile. Videntur fuisse calliculæ, appendices rotundæ,
 ornatus causa additæ capitibus militarium thoracum,
 in acumen desinentibus. Hæc poterant ex bysso, pur-
 pura aut simili materia esse; interdum e metallo, ut
 habetur paullo inferius, v. 31. *Habens calliculus mul-*
tiformes ex auro et argento factas. Hujus generis erant
 tintinnabula malogranata in extrema ora vestis summi
 Sacerdotis posita, ut habetur in Exodo et Levitico.
 Possin. — An *galliculæ* sint parvæ: caligæ, vid. *Lit-*
turg. Gallican. Mabillon, p. 473. **RUINART.**

Ægyptius sædus specie. Plautus *Pœnulo*: *Itaque*

replebo atritate, atrior multo ut fati quam Ægyptii.
 Auson.

Tinctus colore noctis,
 Manus puer loquaci
 Ægyptius choraulæ, etc.

Ægyptium video in asa volutantem. Asa pulvis
 est Græca significatione; est enim Græcum nomen,
 ἀσῆ, Latine scriptum. Solebant autem pugiles certari
 inspergere uncta corpora, pulvere, vel in eo
 humi jacente se volutare. Ovid. *Metamorph.* ix. de
 duobus Palæstritis invicem sibi pulverem ad istum
 usum ministrantibus:

Ille cavis hausto spargit me pulvere palmis,
 Inque vicem fulvæ jactu flavescit arenæ.

Quam arenam, unde flavescerent hoc modo pugilum
 corpora, Martialis lib. vi, Epigr. 66. vocat *Haphen*
 hoc versu:

Et flavescit Haphe.

Agit de muliere Philæni, viros imitante in pugilatu,
 quod, cum acerrime arguat, immo detestetur Mar-
 tialis in femina, apparet quam ex decoro S. Perpe-
 tua, etiam per visum commissa cum pugile Ægyptio
 diabolum designante, in masculum mutata sit, ut ipsa
 dicit hoc ipso loco, his verbis: *Et facta sum mascu-*
lus. Possin.

Vir quidam miræ magnitudinis. Ita in prima vi-
 sione hominem eantem in habitu Pastoris gradem vi-
 derat, unum scilicet eundemque Christum, qui isthic,
 ut Pastor, oves suas refovet; heic, ut Imperator et
 Agonothetes, militibus et agonistis præmia decernit.
 Nam in Christianorum agone, ut ait Clemens Alexan-
 drinus, ἀγωνοθέτης ὁ Θεός, βραβευτής ὁ υἱὸς Θεοῦ, θεοκαὶ
 δεῖ οἱ ἄγγελοι. *Agonotheta Deus, præmiator Dei Filius,*
spectatores Angeli. **HOLST.**

Purpuram inter duos clavos. Hoc est, purpuream
 vestem gerens, clavis duobus sive fasciis discinctam
 sine zona. Gymnasiarchum erat purpurea vestis;
 unde apud Lucianum dialogo de Gymnasiis, Anacharis
 ex purpura Gymnasiarcham agnoscit. **HOLST.**

Virgam quasi lanista. Virgam lanistæ quoque tri-
 buit Xiphilinus in Commodo: ἀντιγωνίζετο δὲ αὐτῷ
 γυμναστής τις ἢ καὶ μονόμαχος, νόρθηκα ἔχων. *Certabat cum*
eo lanista aliquis, aut gladiator virgam habens, sive fe-
rulem. Recte additum heic, *quasi.* Non enim qui ap-
 parebat, personam lanistæ præferebat, sed Gymna-
 siarchæ, hoc est Palæstritarum Moderatoris; quem
 etiam virgam gestare solitum docet Sidonius Apollin.
 lib. xi, Ep. 2. quam etiam *magistrale* appellat; et
 ejus usum plauē honestum et censorium his verbis

erant mala aurea. Et petiit silentium, et dixit : A
 Hic Ægyptius si hanc vicerit, occidet illam gladio ;
 et si hunc vicerit, accipiet ramum istum. Et re-
 cessit. Et accessimus ad invicem, et cœpimus mit-
 tere pugnos. Ille mihi pedes apprehendere quære-
 bat ^a : ego autem ille calcibus faciem cædebam,
 et sublata sum in aere, et cœpi eum sic cædere
 quasi terram conculcans. At ubi vidi moram fieri,
 junxi manus, ita ut digitos in digitos mitterem.
 Et apprehendi illi caput, et cecidit in faciem; et
 calcavi illi caput. Et cœpit populus clamare, et fa-
 vitores mei psallere. Et accessi ad lanistam, et
 accepi ramum. Et osculatus est me, et dixit mihi :
 Filia, pax tecum. Et cœpi ire cum gloria ad
 portam Sanavivariam. Et experrecta sum : et
 intellexi me non ad bestias, sed contra diabolum B
 esse pugnaturam; sed sciebam mihi victoriam
 imminere ^b. Hoc usque in pridie muneris egi : ipsius
 autem muneris actum, si quis voluerit, scribat. »

CAPUT IV.

ARGUMENTUM. — S. Satorus, in visione sibi facta, et
 S. Perpetua ab Angelis in lucem magnam portati,
 vident martyres; ducti ad thronum Dei, osculo exci-
 piuntur, Oplatum episcopum et Aspasium presbyterum
 conciliant.

I. Sed et Satorus benedictus hanc visionem suam
 edidit, quam ipse conscripsit. Passi, inquit, era-
 mus, et exivimus de carne, et cœpimus ferri a
 quatuor Angelis in orientem, quorum manus
 nos non tangebant. Ibamus autem non supini sur-
 sum versi, sed quasi mollem clivum ^c ascenden-
 tes. Et liberati primam jam vidimus ^d lucem
 immensam; et dixi : Perpetua (erat enim hæc in
 latere meo), hoc est quod nobis Dominus promit-
 tebat : percepimus promissionem. Et dum gesta-
 mur ab ipsis quatuor Angelis, factum est nobis
 spatium grande, quod tale fuit quasi viridarium
 arbores habens rosæ ^e, et omne genus floris.

LECTIONES VARIANTES.

^a Volebat Holsten.^b Esse Holsten.^c Glebam C. Comp.^d Sic cod. Salisb. Holsten. Et liberati primo mundo vi-dimus. *Compend.* et liberati primum jam mundo vidimus.
Olim Liberato primo mundo.^e Rosam Salisb.

COMMENTARIUS.

exprimit : *Juvenum luctas, si involvantur obscenius, casta confestim Gymnasiarcharum virga dissolvit.* HOLST.

Et petiit silentium. Id per præconem aut tubicinem fieri solebat. Ejus rei formulam in Græcia solemnem fuisse *ἄκου πᾶς, ἀυδί, quisquis es*, ex Luciano et aliis discimus. Usu hoc in primis veniebat, quando distribuenda palam præmia erant. Quare tali occasione proconsuli præconem Apuleius adjungit in Floridis. De tubicine testimonium est Senecæ Epist. 74. *Nos quoque evincamus omnia, quorum præmia, non corona, nec pallium est; nec tubicen prædicationi nominis nostri silentium faciens; sed virtus et firmitas animi.* HOLST.

Si hunc vicerit, accipiet ramum istum. Nempe hic non solum gymnasiarchæ, ut dictum est; sed et *βραβευτοῦ* præmiatoris personam gerebat. *βραβευταί*, inquit Etymologicus, *κυρίας λέγονται, οἱ τὸν πάβδον ἀπὸ φοινίκος ἢ τινος ἄλλου ἐιδόντες στέμματα τῆς νίκης, βραβευσαί τινος ὄντος.* *Brabeuta*, sive præmiatores, dicuntur, quasi *rhabdeuta*, hoc est; virgarum aut surculorum largitores : hi enim palmæ vel similia arboris ramos dabant, insignia victoriæ. Porro ejusdem erat indicere certamen, quod hic noster paulo prius fecit, et præmium victori porrigere, quod nunc promittit. Tertull. de Fuga in persecutione : *A quo certamen edicitur, nisi a quo corona et præmium proponuntur?* Et paulo post : *Ita agnosces ad eundem Agonothetam pertinere certaminis arbitrium, qui inuitat ad præmium.* HOLST.

Junxi manus, ut digitos in digitos mitterem. Significat Perpetua se in altum sublata, ut certantem secum pugilem in terram dejiceret, connectinatis utriusque manus digitis, ejus verticem ambabus palmis in unum junctis magno impetu depressisse : unde contigit Ægyptium in faciem cadere. POSSIN.

Et accessi ad lanistam. Quem gymnasiarcham potius et brabeutem superius diximus, lanistam vocat, non sine catachresi forte quadam. HOLST.

Ad portam Sanavivariam. Res exigit, ut rescribatur : *Ad portam Sanavivariam, ut infra § xx, v. 24. Revocate sunt in portam Sanavivariam.* Ubi forte ex priori loco reponendum sit *Sanavivaria*. Ex his constat fuisse portam in amphitheatro, quæ, saltem in Africa, vulgari verbo vocaretur *Sanavivaria*. Quænam autem hæc fuerit, inquirendum est. Docet Lipsius lib. de Amphitheatro, cap. 21, præter portulas varias, sive

postica, quæ infimum amphitheatri locum circumdabant ad varios usus, præsertim emittendarum ferarum, fuisse duas majores e regione invicem oppositas, quarum alteram *Libitnensem* fuisse dictam suspicatur, et ipse paulo post, *Mortualem* vocat, per quam scilicet mortua corpora gladiatorum, aut bestiariorum reliquæ extrahebantur ex arena. Alterius portæ, quæ, ut ait, ducebat ad forum, nomen nullum prodit. Non dubito quin, si hunc locum vidisset, *Sanavivariam* eam dictam affirmasset. Nec etymon obscurum est; cum enim per eam qui sani et vivi arenæ periculis superferant, foro et urbi redderentur, jure *Sanavivaria* nuncupata sit. Et favet huic conjecturæ duplex hic locus; quorum in priori, Perpetua victrix pugilatu, superato in arena Ægyptio adversario, cœpit ire, ut ipsa ait, cum gloria ad portam Sanavivariam, more videlicet vincientium in hisce certaminibus, qui post victoriam per portam quæ ducebat ad forum, cum plausu exibant. Alter § xx. habet, populum misericordia motum erga sanctas Perpetuam et Felicitatem jam a feris male vexatas, revocasse illas ad portam Sanavivariam, quo videlicet gladiatores aut bestiarum, quibus parcebat populus, ejus faventi acclamatione admitti recedebant, ut periculo se subducerent. POSSIN.

Usque in pridie muneris. Ita Tertullianus ad Scapulam cap. 7 : *Qui per Genios eorum in pridie usque juraverant.* Cicero usque ad pridie Kal. dixit. HOLST.

Ipsius muneris actum. Infra, ordinem muneris, et commissionem spectaculi, vocat. Cæterum ad hæc verba S. Perpetuæ respexit quisquis sit horum actorum auctor, cum se fidei commissum ejus exsequi dixit. HOLST.

CAP. IV. — I. Cœpimus ferri a quatuor Angelis, quorum manus nos non tangebant. Videtur exprimeret, quod dicitur Daniel. xiv, 35. *In impetu spiritus sui.* Et de Ezechiele, ejus prophetiæ cap. viii, v. 3. *Apprehendit me in cinctino capitis mei.*

POSSIN.

Et liberati. Legere mallet liberati, ut sensus sit, eos postquam e caligine et crassiori aere sphæræ sublunaris emersissent, vidisse lucem immensam, etc. POSSIN.

Tale fuit quasi viridarium. De hoc viridario fu-

Altitudo autem arborum erat in modum cypressi, quarum folia cadebant sine cessatione. Ibi autem in viridario, alii quatuor Angeli fuerunt clariores cæteris, qui ubi viderunt nos, honorem nobis dederunt, et dixerunt cæteris Angelis: Ecce sunt, ecce sunt; cum admiratione. Et expavescentes quatuor illi Angeli qui gestabant nos, deposuerunt nos: et pedibus nostris transivimus stadium via lata. Ibi invenimus Jocundum et Saturninum et Artaxium qui, eandem persecutionem passi, vivi arserunt; et Quintum, qui et ipse martyr in carcere exierat; et querebamus ab illis ubi essent cæteri. Dixerunt autem nobis Angeli: Venite prius, introite, et salutate Dominum.

II. Et venimus prope locum, ejus loci parietes tales erant quasi de luce ædificati; et ante ostium loci illius quatuor Angeli stabant, qui introeuntes vestierunt stolas candidas. Et nos vestiti introivimus, et vidimus lucem immensam, et audivimus vocem unitam dicentium: Agios, agios, agios; sine cessatione. Et vidimus in medio loci illius sedentem quasi hominem canum, ni-

LECTIONES

- ^a Ardebant Salisb.
^b Qui ibi viderunt nos et honorem. *Cod. Salisb.*
^c Ecce sunt. Expavescentes cum admiratione quatuor illi Angeli qui stabant, deposuerunt nos. *Cod. Salisb. et Compend.*
^d Violata Holsten.
^e In *cod. Compend. et Salisb. deest Saturninus; ut non modo in Casinensi cod., sed etiam in Excerptis Mabillon. habetur.*
^f Sic *cod. Salisb. Holstenius autem et cod. Compend. Et querebamus de illis ubi essent cæteri. Angeli dixerunt nobis.*
^g Et introivimus et audivimus vocem Holsten.

veos habentem capillos et vultu juvenili, cujus pedes non vidimus. Et in dextra et in sinistra seniores viginti quatuor, et post illos cæteri complures stabant. Introivimus cum magna admiratione, et stetimus ante thronum; et quatuor Angeli sublevaverunt nos, et osculati sumus illum, et de manu sua trajecit nobis in facie. Et cæteri seniores dixerunt nobis: Stemus. Et stetimus, et pacem fecimus. Et dixerunt nobis seniores: Ite, et ludite. Et dixi: Perpetua, habes quod vis. Et dixit mihi: Deo gratias, ut, quomodo in carne hilaris fui, hilarior sum et heic modo.

III. Et exivimus, et vidimus ante fores Optatum episcopum ad dexteram, et Aspasium presbyterum doctorem ad sinistram, separatos et tristes, et miserunt se ad pedes nobis, et dixerunt nobis: Componite inter nos quia existis, et sic nos reliquistis. Et diximus illis: Non tu es papa noster, et tu presbyter, ut vos ad pedes nostros mittatis? et misimus nos, et complexi illos sumus. Et cæpit Perpetua cum illis loqui, et segregavimus eos in viridario sub arbore rosæ. Et dum loquimur cum eis, dixerunt

VARIANTES.

- ^a Seniores quatuor et post illos cæteri seniores complures stabant, et introeuntes cum admiratione stetimus Holsten.
^b Faciem Holsten.
^c Reliquistis -- ut vos ad pedes. Ita *rescriptimus, Holstenium et Ballandianos secuti Ruinart. Reliquistis -- ut quid vos, etc. Galland.*
^d Noun tu pater noster es *Cod. Salisb.*
^e Ut vos ad pedes vobis mittatis. Et moti sumus Holsten.
^f Et cæpit Perpetua græce cum illis loqui *cod. Salisb. et Compend.*
^g Viridarium Holsten.

COMMENTARIUS.

sus agit auctor sermonis, quem Holstenius sub nomine sancti Augustini in bibliotheca Vaticana reperit, qui nunc ultimus est dubiarum novæ editionis.

GALLAND.

Ecce sunt, ecce sunt. Voces honorificæ demonstrantium, quales illic, *Hic est*, et similes; de iis, qui fama noti, digito occurrentium monstrabantur.

POSSIN.

Transivimus stadium via lata. Oronino legendum via lata. Nam id in visione ad usum tunc vulgo notum aptabatur. Solebant in hortis et porticibus ambulacra stadiis dimetiri. Glossæ Galeni: *Σταδίου δ' ἰσοδίου ἀναμετρῶν τὸν πλῆθυνον*. Inde Porticus stadiata dicitur Vitruvio, lib. v, cap. 9, ubi in palæstris peristylia quadrata sive oblonga ita facienda monet, uti duorum stadiorum habeant ambulationis circuitionem. HOLST.

Invenimus Jocundum et Saturninum et Artaxium, Paulo post, et Quintum. Horum Martyrum nomen memoria nunc demum restituta huic actis debetur. Nam absque illis esset, perpetuo mortales latuissent, uni Dei *βροτῶν καὶ ἀγροθῶν*, et apud eum regnantibus superis cogniti. Cæterum ex hoc loco apparet magnam et universalem tunc fuisse christiani nominis persecutionem. HOLST. -- In nostro martyrologio Remigiano Saturni, Jocundi et Saturnini festum celebratur die vi Martii. RUINART.

Vivi arserunt. Lex 28. ff. de Pœnis, vivi cremationem summum supplicium appellat. Ibidem additur § 9. *Igni cremantur plerumque servi; nonnulli quam etiam liberi plebei, et humiles personæ.* Tales passim Christiani habebantur. Unde populus Smyr-

neasis, cum S. Polycarpo leonem postulasset, petiit deinde *ἄνεκα κατακαῖναι, ut vivus arderet*. Sic eleganter Rulinius Eusebii verba transtulit. In persecutione quoque Alexandria sub Decio frequens hoc vivicombarium fuit, ut ex Dionysii epistolâ apud Eusebium lib. vi, cap. 34, videre est. HOLST.

Qui et ipse Martyr in carcere exierat. Hoc est mortuus erat ærumnis carceris. Sic martyrii palmam cito ignem aut gladium adeptus. Sic infra § II. Optatus episcopus et Aspasius presbyter superstitibus, in visione daturum et Perpetuam quasi jam defunctos representante, dicunt: *Quia existis, et sic nos reliquistis.* Item infra § I. Secundulum vero *Dans mutuari exitu de sæculo adhuc in carcere evocavit.* Sic et apud Eusebium, lib. v, cap. 1, *ἀναίτη τὰ παρρησια εἶς ἕξῃσιν αἰῶν.* Hoc est, *diverso martyriorum genere exierunt.* Sed et generalium exitu pro mari apud Cyprianum, lib. de Mort., illis verbis: *Patî timoris, exire non vultis; quid facium vobis?* HOLST.

Et querebamus ab illis, ubi essent. Non tunc utique, cum illos invenissent, querebamus; sed antea quasierant: et in ea cura tunc erant, cum communi apparuerunt: quæ res jucundioram occursum facit. POSSIN.

II. -- Quasi haminam eorum niveos habentem capillos. Ex Apoc. 1, ubi de Damiano: *Caput autem ejus et capilli erant albi veluti lana, aut nix.* Unde Cyprianum, lib. de Hab. Virg. *Tu exaceraris cantilem, detestaris albarum, qui sit ad Domini caput similis.* HOLST.

III. -- Aspasium presbyterum, dactilem. Hoc est, cui ex officio incumberebat dactere plebem. Dio-

« illis Angeli : Sinite illos, refrigerent a; et si
 « quas habetis inter vos dissensiones, dimittite vo-
 « bis invicem; et conturbaverunt eos. Et dixerunt
 « Optato : Corrige plebem tuam; quia sic ad te con-
 « veniunt quasi de circo redeuntes, et de factioni-
 « bus b certantes. Et sic nobis visum est, quasi
 « vellent claudere portas. Et cœpimus illic multos
 « fratres cognoscere c, sed et martyres. Universi
 « odore inenarrabili alebatur, qui nos satiabat.
 « Tunc gaudens expectatus sum. »

CAPUT V.

ARGUMENTUM. — S. Secundulus in carcere moritur.
 S. Felicitas gravis, fuis precibus, octavo mense,

LECTIONES VARIANTES.

a Quiescite et refrigerate *codd. Salisb. et Comp.*

b Defatigationibus *Holsten.*

c *Cod. Compend.* Cognoscere martyres, ubi odore.

B d *Gladium Holsten.*

e *Lucta Salisb.*

f *Alios Holsten.*

COMMENTARIUS.

nysius Alexandrinus apud Eusebium, *Hist. eccles.* lib. vii, cap. 24, συγκαλέσας τοὺς πρεσβυτέρους καὶ διδασκάλους τῶν ἐν ταῖς κώμαις ἀδελφῶν, Convocatis presbyteris et doctoribus fratrum, qui in pagis erant. De presbyteris quoque doctoribus egregius Cypriani locus est *Epist. xxiv*, quem Pamelius sua παραδιορθώσει corruptit pag. 46. Inter quos et doctorem Audientium sive catechumenorum peculiariter commemorat. Nam catechumeni Audientes et Discentes dicti, quibus suis seorsum locus erat tributus, ubi christianæ Religionis elementa perciperent, qui κατηχομενῶν, Catechumenorum vocabatur. Possidius in vita S. Augustini notat usum ecclesiarum Africanarum, ubi presbytero non erat potestas coram episcopo in Ecclesia evangelium prædicandi et tractandi: quod in orientalibus ecclesiis ex more fiebat. Alexandria quidem jam olim fuerat διδασκαλεῖον τῆς κατηχήσεως, schola doctrinæ sacræ a S. Marco institutæ, cui præserunt ecclesiastici doctores per celebres Pantenus, Clemens et Origenes. S. Hier. *Cat. Script. Eccl. cap. 56, 58 et 54.* *Holst.*

Et conturbaverunt eos. Videtur dictum quasi proturbaverunt, hoc est, longe submoverunt, velut ultra fas progressos. Additur enim: Et nobis visum est quas vellent claudere portas. Possin.

Corrige plebem tuam, etc. Non est aliena a visione in usum Ecclesiæ cuius oblata, reprehensio episcopi negligentis, aut errantis. Sic enim in Apocalypsi episcopi quidam arguuntur. Possin.

Quasi de circo redeuntes et defatigationibus certantes. Sic ms. Sed non dubitè legendum de factionibus certantes. Significat hic locus ecclesiam Tuburbitanam factionibus et dissidiis Optati episcopi et Aspasii presbyteri distractam fuisse in patres. Unde illis Angeli paulo superius dixerant § XIII. v. 17. Si quas habetis inter vos dissensiones, dimittite vobis invicem. *Holst.*

CAP. V. — I. Secundulum vero Deus maturiore exitu de sæculo adhuc in carcere evocavit. Cyprianus *Epist. vii*, de simili ter præmortuo: Divina dignatione substractus inter ipsa cruciamenta, adeptus gloriam non eruiuo supplicii, sed velocitate moriendi. Nam ut ait Seneca *Consol. ad Marciam*, cap. 20. Mors captivorum catenas levat, et e carcere educit quos exire imperium impotens veterat. *Holst.*

Gladium tamen etsi non anima, certe caro ejus agnovit. Videtur potius legendum: Gladium tamen etsi non caro, certe anima, etc. Gladii videlicet nomine torpenta, et arumnas carceris appellat, juxta illud *Psal. civ*, de Josepho: Humiliaverunt in

parit sine dolore. Invictus animus S. Perpetuæ et S. Saturi.

I. Hæ visiones insigniores ipsorum martyrum beatissimorum Saturi et Perpetuæ, quas ipsi conscripserunt. Secundulum vero Deus maturiore exitu de sæculo, adhuc in carcere evocavit, non sine gratia, ut bestias lucraretur. Gaudium d tamen etsi non anima, certe caro ejus agnovit.

II. Circa Felicitatem vero (nam et illi gratia Domini ejusmodi contigit), cum octo jam mensium suum ventrem haberet (nam prægnans fuerat apprehensa), instante spectaculi die, in magno erat luctu e, ne propter ventrem differretur, quia non licet prægnantes poenæ repræsentari: et ne inter aliquos f postea sceleratos, sanctum et innocentem san-

compedibus pedes ejus; ferrum pertransit animam ejus. Et de B. Deipara Luc. ii. Tuam ipsius animam pertransibit gladius. Significat non minus martyrem Secundulum, quam ceteros. Nam, ut ait Cyprianus, lib. de Mortalitate: In Dei servis apud quos confessio cogitatur, et martyrium mente concipitur, animus ad bonum deditus, Deo giudice coronatur. Aliud est enim martyrio animam deesse; aliud animo defuisse martyrium. Qualem te invenit Dominus cum vocat, talem pariter et judicat. Non enim Deus sanguinem nostrum, sed fidem querit. *Holst.*

C II. — Ne propter ventrem differretur. Ita Pontius diaconus de S. Cypriano: Vir tam necessarius a martyrii consummatione dilatus est. *Holst.*

Non licet prægnantes poenæ repræsentari. Antiquissima hæc Ægyptiorum lex fuit, τὴν ἔγκυον, ἢ ἄλλ' θανάτου, μέχρι τέρας, φυλάττειν. Prægnantem, si mortis fuerit damnata, asservari donec pariat. Refert Plutarchus, lib. de sera Numinis vindicta, ubi et ab Ægyptiis legem eandem adscivisse Græcos memorat: confirmante Æliano, dum lib. *Var. Hist. v*, cap. 18, eam a Senatu Areopagitico observatam narrat. Unde in atticarum legum censu, huic quoque locum datum oportuit. Porro a Græcis cum aliis bonis legibus hæc quoque ad Romanos migravit. Ulpianus L. 3, ff. de Poenis. Prægnantis mulieris consumendæ damnata: pena differitur quoad pariat. Ego quidem (addit) et ne questio de ea habeatur, scio observari quamdiu prægnans est. Et L. 18, ff. de Statu Hom. Imperator Hadrianus rescripsit: Liberam quæ prægnans ultimo supplicio damnata est, liberum parere, et solitum esse servari eam, dum partum ederet. Moysen quoque æquissimam hanc legem a sua republica adeo non exclusisse testatur Philo lib. περὶ βελανθροπίας, ut eam ad bruta etiam animalia extenderit. ἀλλ' ὅγε νόμος (inquies) τῆς περιβροτηρίων διαβῶν καὶ ὄντων ζῴων κυρορεῖ· μὴ ἐπιτρέπον, ἀρχὴ ἂν ἀποτέμνῃ, φραγιάζεται, τὰ κατὰ γαστρός ἐν ἴσῃ τοῖς ἀποκυθεῖσι λογίζομενος. Lex feta animalia tempto arcet, neque maculari permittit priusquam pepererint; setum utero conclusum eodem loco habens, quo editum. Addit deinde, αὐτῶν δὲ μοι δοκοῦσιν ὁρμηθέντες ἔνιοι τῶν νομαστῶν καὶ τὸν ἐπὶ κατακρήτοις γυναῖξιν εἰσηγήσθαι λόγον, ὅς κείνην τῆς ἐγκυώσεως, ἂν ἀξία θανάτου ᾖ, μὴ θανεῖν, μέχρις ἂν ἀποτέμωσιν· ἵνα μὴ ἀνελευμένω συναπέληται τὸ κατὰ γαστρός. Unde etiam quidam legumlatora de mulieribus capite damnatis legem constituisse videntur, quæ vetat prægnantes, si capitale crimen admisserint, morte affici priusquam partum ediderint, ne cum iis fetus qui in utero est, moriatur. *Holst.* Vid. et Baronium in not. ad martyrologium die vii Martii. *Ruinart.*

guinem funderet. Sed et commartyres ejus graviter contristabantur, ne tam bonam sociam, quasi comitem, solam in via ejusdem spei relinquerent. Conjuncto itaque unito gemitu, ad Dominum orationem fuderunt ante tertium diem muneris. Statim post orationem dolores eam invaserunt. Et cum, pro naturali difficultate octavi mensis, in partu laborans doleret, ait illi quidam ex ministris Cataractariorum: Quæ sic modo doles, quid facies objecta bestiis, quas contempsisti cum sacrificare noluisti? Et illa respondit: « Modo ego patior quod patior, illic autem alius erit in me qui patietur pro me, quia et ego pro illo passura sum. » Ita enixa est puellam, quam sibi quædam soror in filiam educavit.

III. Quoniam ergo permisit, et permittendo voluit Spiritus sanctus ordinem ipsius muneris conscribi,

A etsi indigni ad supplementum tantæ gloriæ describendum; tamen, quasi mandatum sanctissimæ Perpetuæ, immo fidei commissum ejus exsequimur^a, unum adjicientes documentum de ipsius constantia et animi sublimitate. Cum^b a tribuno castigatus eo tractarentur, quia ex admonitionibus hominum vanissimorum verebatur ne subtraherentur de carcere incantationibus aliquibus magicis; in faciem respondit Perpetua, et dixit: « Quid utique non permittis refrigerare noxiis nobilissimi Cæsaris^c scilicet, et natali ejusdem pugnaturis? Aut non tua gloria est, si pinguiore illo producatur? » Horruit et erubuit tribunus; et ita jussit illos humanius haberi^d, ut fratribus ejus et cæteris facultas fieret introeundi et refrigerandi cum eis; jam et^e ipso B optione carceris credente.

LECTIONES VARIANTES.

^a Nempe supra num. x, S. Perpetua dixit: Ipsius autem muneris actum si quis voluerit scribat.

^b Codd. Salisb. et Compend. Quia tribuno castigante eos et male tractante, quoniam ex admonitionibus.

^c Idem codd. Quia natali ejus sumus pugnaturi.

^d In eorundem codd. operstitiumus; nam Holstenius habebat manibus hiberi.

^e Tamen Holsten.

COMMENTARIUS.

Ex ministris Cataractariorum. Cataractæ portæ sunt robustæ, funibus aut catenis ita suspensæ, ut demitti et subduci possint, prout res postulat; quales in urbium aut arcium aditu hostium irruptioni propulsandæ passim in usu remanserunt, et Sarracenicæ vulgo appellantur. Hæc vel olim vincitis custodiendis adhibebantur; unde et *καταράκτες* pro carcere positum legitur apud Lxx. *Jeremiæ* xx. v. 2. In quem locum vide Origenem, Hom. 18. pag. 257. Vel certe clathra, aut fores clathratæ: quia ad cataractæ formam ex lignis cancellatim compactis constabant, cataractæ vocabantur; et janitores carcerum, *catractarii*; quorum ministri custodes erant excubantes ad portam. Hos Libanius, Orat. de Custod. Reorum, τῆς θύρας κυροῦς vocat portæ Dominos, et ingressus ad vincitos arbitros. Act. xii, 6. φύλακες πρὸ τῆς θύρας; custodes ostio appositi dicuntur. HOLST.

Alius erit in me, qui patietur pro me. Nempe Christus in martyribus patiens. Sic Saulo Christianos persequenti Christus dicit: *Quid me persequeris?* Act. ix, 4. Sic Petro mox Romæ crucifigendo idem apparet dicit: *Vado iterum crucifigi.* Sic denique Eusebius, lib. v, cap 1, de Sancto diacono, cujus corpus *διὸν τραῦμα καὶ μὴλωψ, continuum vulnus et livor, humanam figuram amiserat*, ait: *ἐν ᾧ πάσχων Χριστὸς μεγάλας ἐπέδειξεν δόξας, in quo Christus patiens magna et gloriosa gesserat.* Similia apud Cyprianum et alios occurrentia omitto. HOLST.

De præmature Felicitatis partu præclara habet Augustinus sermone 281 novæ editionis jam laudato.

RUINART.

III. — Fidei commissum ejus exsequimur. Alaudit, ut superius indicatum est, ad ultima illa verba S. Perpetuæ: *Ipsius autem muneris actum, si quis voluerit, scribat*: Quibus reliquæ passionis pertendendæ provinciam alteri delegat. HOLST.

Cum a tribuno castigatus eo tractarentur, etc. Hoc est, tribuno ægre permittente cibos inferri, diæriis solito tenuioribus pascerentur: utique præter inorem. Nam ut ait Seneca Epist. xviii. *Liberiora sunt alimenta carceris.* Et: *Sepositos ad capitale supplicium non tam anguste, qui occisurus est, pascit.* Sic Tertulliano, *Custigatio victus, jejuniam, aut cibis parcior dicitur.* HOLST.

Ex admonitionibus vanissimorum hominum, verebatur ne subtraherentur de carcere incantationibus, etc. Hæc est illa, quam Christo temere ac blaspheme impactam S. Ignatius, Epist. ad Philipp. queritur,

εὐκαρπία μαγίας, calumniosa accusatio magiæ. Quam et in Christianos, quoties mirum aliquid supra vim humanam patrarent, frequentatam a persecutoribus, cuncta fere martyrum acta testantur. HOLST.

Quid utique non permittis refrigerare. Hoc est, paulo lautius et copiosius pasci. HOLST.

Noxiis Nobilissimi Cæsaris. Getæ filii Severi Imp. cujus natali, ut superius dictum, pugnaturi erant. Nobilissimi appellatio, filiorum Imperatoris natu minorum propria. Vide Phot. Bib. p. 187. Leunclav. Pand. Tur. pag. 99, Panvinius in *Fastis*, p. 244 et 245, duas inscriptiones refert, quæ hoc adstruunt. Idem visitur in nummo hujus ipsius Getæ apud Hulsium cum adversa figura Nobilitatis. Item apud Biauum. Noxiis porro dicit gentiliū sensum verboque, qui innocentissimum hominum genus, noxiorum more extremis suppliciis affliciebant. Quamquam in universum quacumque ex causa, etiam citra crimen morti addictos venationibus, aut gladiatorii ludis noxios vocatos reperimus; adeo ut Tertullianus in *Apologet.*, cap. 16, mercenarios, noxios vocet, qui se ultro gladio ad lanistam auctorabant, aut sponte libera ad bestias ibant, et, ut S. Cyprianus loquitur, *Non crimine, sed furore ad bestias pugnabant.* Notat tamen Tertullianus aliquando in ipsis persecutorum actis Christianos a noxiis distinctos, veritate scilicet mendacibus interdum excidente. Sed ut ad usum communiorum revertamur, Latina vox *noxii*, non semper græcæ voci *κακοῦργοι*, sed aliquando voci, *ἐπιθανάτιοι* respondebat, morti destinatos indicans, sive gladiatorii telis, sive belluarum dentibus conficiendos, quos *bestiarios, ludo deputatos, servos pœnæ* vocabant. Unde Tertullianus, lib. de *Pudicitia*, locum sancti Pauli 1 Cor. cap. iv, 9, *ἐπιθανάτιους, ἀπέδειξεν ὡς* erudite vertit: *Elegit nos velut bestiarios.* Hos Quintilianus declamat. 9, vocat: *Debita noxæ mancipia*, quæ ad ludum certamque mortem alebantur. HOLST.

Si pinguiore illo producatur. Hæc Perpetua sancta securitate dixit, quæ profani interdum homines perditâ securitate, ut Apuleius loquitur, faciebant: ejus verba sunt lib. iv. *Alibi noxii perditâ securitate suis epulis bestiariū saginæ instruunt*, etc. Mos autem erat, eos qui vel pœnæ causa ad gladiatorium, aut venatorium ludum dati essent, aut sponte se iisdem addicerent, saginari prius a magistris ludi, ut habiliores ac valentiores producerentur. S. Cypria-

IV. Pridie quoque, cum illa cœna ultima quam liberam vocant, quantum in ipsis erat, non cœnam liberam, sed agapen cœnarent ^a; eadem constantia ad populum verba ista jactabant, comminantes judicium Domini, contestantes passioni suæ ^b felicitatem, irridentes ^c concurrentium curiositatem, dicente Saturo: « Crastinus dies satis vobis non est, quod libenter videtis, quod odistis. Hodie amici, cras inimici. Notate tamen nobis ^d facies nostras diligenter, ut recognoscatis nos in die illo judicii. » Ita omnes ^e inde attoniti discedebant: ex quibus multi crediderunt.

CAPUT VI.

ARGUMENTUM. — *E carcere in amphitheatrum hilares educuntur, maxime Perpetua et Felicitas; omnes renuntiant vestes profanas induere; flagellantur; an-*

helant ad bestias, objiiciuntur; Satorus bis illæsus; dejiciuntur SS. Perpetua et Felicitas; revocantur in portam Sanevivarum. S. Satorus, a leopardo læsus, militem adhortatur; se invicem osculantur; gladio occiduntur.

I. Illuxit dies victoriæ illorum, et processerunt de carcere in amphitheatrum, quasi in cœlum, hilares, vultu decori; si forte, gaudio paventes, non timore. Sequebatur Perpetua placido ^f vultu et pedum incessu, ut matrona Christi Dei dilecta ^g: vigorem oculorum suorum dejiciens ab omnium conspectu. Item Felicitas salvam se peperisse gaudens, ut ad bestias pugnaret, a sanguine, ab obstetrice ad retiarium, lotura post partum baptismo secundo. Et cum delati ^h essent in portam, et cogerentur habitum induere ⁱ viri quidem sacerdotum Saturni, feminæ vero sacra-

LECTIONES VARIANTES.

^a Agapen cœnare, familiaris est Tertulliano loquendi modus: Uterque tamen cod. ms. habet adipem pro agapen.

^b Passiones suas et felicitatem cod. Salisb.

^c Irritantes Holsten.

^d Vobis Cod. Salisb.

^e Multi Cod. Salisb.

^f Placido vultu... ut matrona Holstenius cum Rolland. Lucido incessu, ut matrona. Et mox: Dejiciens omnium conspectum Galland.

^g Lucido vultu ut matrona Christi, ut Dei delicata, vigorem oculorum dejiciens omnium conspectum Holsten.

^h Ducti Holsten.

COMMENTARIUS.

nus Epist. 2. Impletur in succum cibus fortioribus corpus, et arvinæ toris membrorum moles robusta pinguescit, ut saginatus in pœnam carius pereat. Et Quintilianus Declamat. 9: Alebat devotum corpus gravior omni fame sagina. HOLST. — Præter opportune notata ab Holstenio, videri potest alludere hic locus ad vota quorundam, in plena sui habitudine mori optantium, quale expressit in Europa Horatius, Od. 27, lib. 3.

Antequam turpis macies decentes
Occupet malas, teneræque succus
Defluat prædæ, speciosa quæro
Pascere tigres. POSSIN.

IV. — *A cœna ultima quam liberam vocant. Qui erant ad bestias damnati, pridie pugnx cœnabant lautissimi idque palam.*

Sed Agapen cœnarent. Non describimus quæ passim de agapis veterum Christianorum viri docti observant: inter alios Albaspinæus, lib. 1. Observatione 18. De iisdem agunt Chrysost. 1 Cor. xi Homil. 27; Tertullianus Apolog. cap. 39; Cyprianus Epist. lib. iii; concilium Gangr. Can. 11. Erant triplices, natalitiæ, nuptiales, funerales. Gregor. Nazianz. de Vit. Distin. Porro modus hic loquendi etiam Tertulliano usitatus Apolog. cap. 39. Inde discediunt non in catervas cætionum, sed ad eandem curam modestiæ et pudicitæ, ut qui non tam cœnam cœnaverit, quam disciplinam. HOLST.

Hodie amici, cras inimici. Hoc dicit Satorus gentilibus curiose spectantibus martyres, dum pridie muneris cœnæ liberæ operam darent; significans eos qui tunc tranquille et quasi amice spectarent, postridie insanis clamoribus eorum necem petituros. Nam ubi bestiarum in arenam producti sunt, populus de spectatore in adversarium vertitur, ut ait Seneca, lib. 1 de Ira, cap. 2, quem etiam vide de Tranquillitate, cap. 10. HOLST.

CAP. VI. — I. Illuxit dies victoriæ, etc. Sic Pontius Diac. qui hæc acta non semel exprimit: Illuxit denique dies alius, ille signatus, ille promissus, ille divinus. HOLST.

Processerunt de carcere. Ita Pontius de S. Cypriano: Processit ergo jam certus expungi, quod diu fuerat retardatum: processit animo sublimes et erecto, hilaritatem præferens vultu, et corde virtutem. HOLST.

In amphitheatrum quasi in cœlum hilares. Sci-

licet, ut Cyprianus ait pag. 166: Securi de præmio cœlesti, de corona martyrii, et de regno Dei. HOLST.

Vultu decori. Euseb., lib. v, cap. 1, de Martyribus Viennensibus et Lugdunensibus: οἱ μὲν ἰσάροι προτίσαν, δόξης καὶ χάριτος πολλῆς ταῖς θύραις ἀπὸ τῶν συγκεκρυμμένων. Hilares processerunt, in quorum vultu decor quidam gratia et venustate multa aspersus enituit. Vel ut Rufinus vertit: Producebantur de suppliciis læti, et divinum nescio quid in ipsis vultibus præferentes. E contra, qui Christum negarant, κατηρεῖς καὶ ταπεινοὶ καὶ δυσειδεῖς, καὶ πάσης ἀσχημοσύνης ἀνάπλοοι: Tristes, demissi, ipsis quoque conspectibus horridi, et omni turpitudinis deformitate sædiores. HOLST.

Lucido incessu. Ita Xenophon in Apologia de Socrate, cum jam morti addictus e iudicium conspectu discederet, ἀπὴν καὶ θυμῶσι καὶ σχήματι καὶ βαδίσματι παιδρῶς. HOLST.

A sanguine, ab obstetrice. Inde sanguinolentas infantes appellat L. 2. C. de patr. qui fil. suos distr. Eosdem Juvenal. Sat. 7, adhuc a matre rubentes vocat. Et L. 1. Cod. Theod. de Exp.: Sanguine materni uteri adhuc perfusos, et recens natos. HOLST.

Lotura baptismo secundo. Sanguinis scilicet et martyrii. Celerinus conf. apud Cyprianum, epist. XXI. Si non ante cruore illo sancto laveris, pro nomine Domini nostri Jesu Christi. HOLST.

Cogerentur habitum induere; viri quidem sacerdotum Saturni. Nam ut Laetantius ait lib. vi, cap. 20, venationes quæ appellantur munera, Saturno sum. attributæ. Afrorum autem Saturnum, hominum victimam placari solitum apud sæculum, testatur Tertull. Scorp., cap. 7, quod clarius explicat Apolog., cap. 9, sic scribens: Infantes penes Africam Saturno immolabantur palam usque ad proconsulatum Tiberii. Infantibus substituti videntur noxii, ne humani cruoris victimam Saturnus fraudaretur. Unde et sacerdotes dei sanguinari coccineo pallio usos idem Tertullianus docet lib. de Testim. Animæ, cap. 2, ubi varios gentilium sacerdotum habitus designans: Et vitta Cereris, inquit, redimita, et pallio Saturni coccinata, et Isis lintata, etc. Tum lib. de Pallio, cap. 4. Latioris purpuræ ambitio, et galeatici ruboris superstium, Saturnum commendat. HOLST.

Feminæ vero sacratarum Cereri. Ut viros ad bestias damnatos pallio coccineo, quæ vestis erat propria sacerdotum Saturni, ut dictum est, induebant;

tarum Cereri : generosa illa in finem usque constantia repugnavit. Dicebat enim : « Ideo ad hoc sponte pervenimus ; ne libertas nostra obduceretur. Ideo animas nostras adduximus ^a, ne tale aliquid faceremus : hoc vobiscum pacti sumus. » Agnovit injustitia Justitiam : concessit tribunus , ut quomodo erant, simpliciter inducerentur. Perpetua psallebat, caput Ægyptii calcans. Revocatus, et Saturninus, et Saturnus populo spectanti comminabantur de hoc. Ut sub conspectu Hilariani pervenerunt, gestu et nutu cœperunt Hilariano dicere : « Tu nos , inquit, te autem Deus judicabit. » Ad

LECTIONES

^a Sic ex cod. Salisb. restituimus, quod ex conjectura suspicabatur Holstemius. Olim Adduximus.

^b Stabant venatores cum flagris per ordinem dispositi : ante quos damnati transire coacti, a singulis transeuntes cædebantur.

ita feminas eidem pœnæ destinatas vitta redimibant. Nam vitta redimitas fuisse Cereris flaminicas, modo ex Tertulliano audivimus, idemque confirmat de Pallio, cap. 4 : *Cur istos non spectas habitus, qui novitati suæ stare religionem mentiuntur? cum ob cultum omnia candidatum, et ob notam vittæ, et privilegium gateri Cereri initiantur.* Quæ autem sic initiatæ erant, sacratæ Cereri vocabantur. Talem Fabiam Aconiam Paulinam sacram Cereri et Coræ, antiqua inscriptio apud Gruterum, pag. cccix, 2 et 5, exhibet. Holst.

Generosa illa in finem usque constantia repugnavit. Tertullianus, lib. de Idololatria, cap. 18, inter cætera idololatricæ genera, habitus quoque inquinatos, fidei recusandos docet : quippe qui idololatricæ ab initio diei, habent profanationis suæ maculam. Nemo, ait, in immundis mundus videri potest ; tunica si induas inquinatam per se, poterit forsitan illa non inquinari per te, sed tu per illam mundus esse non poteris. Addit mox : Tu si diaboli pompam ejeris, quidquid ex ea attigeris, id scias esse idololatricam. Item : Nullus habitus licitus est apud nos, illiciti actui adscriptis. Cyprianus magistrum expressit Sermon. de Lapsis, similem constantiam gratulans confessoribus, qui vestes similes recusaverant. Ejus verba sunt : Ab impio sceleratoque velamine, quo illic velabantur sacrificantium capita captiva, caput vestrum liberum permansit ; frons cum Dei signo pura, diaboli coronam ferre non poterit. Hæc Cyprianus. Cæterum his vestibus bestiarum ornabantur, ut specie ludos ornarent, in pompam producti, alicuiquam læstis obijcerentur. Quintilianus, Declamat. 9 : Jam ostentata per arenam peritorum corpora mortis suæ pompam duxerant.

Holst.

Ad hoc sponte pervenimus. Ita Tertull. Apol. cap. 49. gentiles frustra Christianis insultantes redarguit : Quasi non totum, inquit, quod in nos potestis, nostrum sit arbitrium. Certe si velim, Christianus sum. Tunc ergo me damnabis, si damnari velim. Cum vero quod in me potes, nisi velim, non potes ; jam meæ voluntatis est, quod potes, non tuæ potestatis. Mox explicat qua ratione Christiani tormentis sponte se offerant. Ergo, inquit, cur querimini, quod vos insequamur, si pati vultis? plane volumus pati ; verum eo more quo et bellum nemo quidem libens patitur ; cum et trepidare, et periclitari sit necesse, etc. Holst.

Libertas nostra obduceretur. Obducere, usitata Africanis locutione est offuscare, obscurare, imminuere, violare, lædere. Ita sæpè Tertullianus, ut Apolog., cap. 50. Sed obducimur : certe cum obducimur : ergo vivimus, cum occidimur ; denique evadimus, cum obducimur, etc. Vide Rigaltium in Glossario Tertulliani. Holst.

Animas nostras adduximus. Forte legendum addicimus, hoc est, capitali judicio subjecimus.

A hoc populus exasperatus, flagellis eos vexari pro ordine ^b venatorum postulavit. Et utique illi gratulati sunt, quod aliquid et de ^c Dominicis passionibus essent consecuti.

II. Sed qui dixerat : Petite et accipietis (Joan. xvi, 24), petentibus dedit eum exitum quem quisque desideraverat. Nam, si quando inter se de martyrii sui voto sermocinabantur, Saturninus quidem omnibus bestiis velle se objici profitebatur, ut scilicet gloriosiore gestaret coronam. Itaque in commissione spectaculi, ipse et ^d Revocatus leopardum experti, etiam super pulpitem ab urso vexati sunt. Variantes.

^c Dominus quippe flagellis quoque cæsus fuit.

^d Hunc locum egregie ex cod. Compend. restituimus, qui alias mendosissimus erat, ut conferenti patebit. Nil quippe de Saturnini passione habebatur, omissione harum vocum, ipse et, et cæteris in singulari numero dictis.

COMMENTARIUS.

Valer. Max., lib. vii, cap. 6 : Addictorum etiam et capitali crimine damnatorum, etc. Similia passim occurrunt. Dixi (forte) quia defendi satis verisimiliter potest lectio vulgata, sumendo adducendi verbum in sensu offerendi, quod Græci προσφέρει dicunt. Holst.

Populus exasperatus. Seneca, lib. 1 de Ira, cap. 2 : Quid gladiatoribus? quare populus irascitur, et tam inique ut injuriam putet, quod non libenter percutit? contemni se judicat, et vultu, gestu, ardore, de spectatore in adversarium vertitur. Holst.

Flagellis eos vexari. A præside scilicet, qui de plano fustium aut flagellorum castigationem irrogare poterat. Lib. ix, § 3, ff. de Off. Procons. Holst.

Pro ordine venatorum. Hoc est a venatoribus, qui præsto erant flagellis instructi. Inde Tertull., lib. ad Mart. Alii inter venatorum taureas scapulis patientissimis inambulaverunt. Idem, lib. 1 ad Nat. : Si flagris mulier insultasti, hoc quoque proxime inter venatorias ordine transcurso remensis est. Hunc locum Actorum nostrorum, et quos duos e Tertulliano adduximus, pariterque totam hanc arenæ διαμαστωρῶν, flagellationem, hactenus non satis explicatam, egregie illustrat in-ignis plane locus Eusebii, lib. v, cap. 1 : ὁπότερον πάλιν τὰς δεξιόθεν τῶν μαστωρῶν τὰς ἐκείσε εἰσβαίνοντες. Flagrorum ordinem ex more arenæ iterum transierunt. Sive flagella pro ordine venatorum ex more iterum subterunt. Ubi vides, pro ordine, significare ante ordinem, sive prætereundo ordinem, etc. Stabant videlicet cum flagris longa serie dispositi, ante quos necedere nudos bestiis cogebant, unoquoque illorum taureas quas gerebat manu, in nuda miserorum membra infligentibus. Hoc pœna: genus puto respexit Damasus carmine 5, in S. Agatham, dum ait : Lætor inde magisque flagrans cuncta flagella cucurrit ovans.

Porro quod diximus hanc flagellationem populum furentem a Præside postulasse, facile id potuit, cum is spectaculo præsideret : nam, ut docet Lipsius in Amphitheatro, pag. 15, præses muneris ad podium spectabat, hoc est in primo, sive imo subselliorum ordine, ubi ejus tribunal sive suggestus erat, ut idem observat, pag. 27, haud longo ab arena intervallo.

Holst.

Gratulati sunt, quod aliquid et de dominicis passionibus, etc. Nempe quod flagellatum Christum meminissent, flagella gaudentes excipiebant. Sic Dionysius Alexandrinus apud Euseb., lib. vi, cap. 54. Nemesium Martyrem cum latronibus exutum, similitudine passionis Christi honoratum ait. Similia multa apud Tertullianum et alios occurrunt. Holst.

II. — Ut scilicet gloriosam gestaret coronam. Nam ut Tertull. ait : Majora certaminum, majora sequuntur præmia. Unde mox gentiles alloquens : Crudetitas vestra, inquit, gloria est nostra. Holst.

Ab urso vexati sunt. Ecce tibi ursos in Africa,

rus autem nihil magis quam ursum abominabatur : A lam delicatam, alteram a parte recenti stillantibus sed uno morsu leopardi confici se jam præsumebat. Itaque, cum aper subministraretur, venator potius qui illum apram subministraverat ^a, subfossos ab eadem bestia, post dies numeris obiit. Saturnus solummodo tractus est. Et cum ad ursam substrictus esset in ponte, ursus de cavea prodire noluit ^b. Itaque secundo Saturnus illæsus revocatur.

III. Puellis autem ferocissimam vaccam, ideoque præter consuetudinem comparatam ^c, diabolus præparavit : sexui earum etiam de bestia semulatus. Itaque despoliata ^d et reticularis induta ^e producebantur. Horruit populus, alteram respiciens pucl-

mammis. Ita revocata ^f discinguntur. Inducitur prior Perpetua ; jactata est, et concidit in lumbos : et ut conspexit ^f tunicam a latere discissam, ad velamentam femorum addoxit, pudoris potius memor, quam doloris. Dehinc requisita, et dispersos capillos insibilavit : non enim decebat martyrem dispersis capillis pati, ne in sua gloria plangere videretur. Ita surrexit ; et elisam Felicitatem cum vidisset, accessit, et manum ei tradidit, et sublevavit illam. Et ambæ pariter steterunt, et, populi duritia devicta, revocatae sunt in portam Sanavivariam. Illic Perpetua a quodam tunc catechumino, Rustico nomine,

LECTIONES VARIANTES.

^a Apro subligaverat *Holst.*
^b In utroque cod. Pudens miles de industria offeratorum adfirmasset portas petris carnibus, magis ne mitteretur efficit, ita secundo, etc.

^c Paratam *Holsten.*
^d In utroque cod. ms. Despoliatae promovebantur.
^e Revocatae, et discissis induta *Holsten.*
^f Ubi sedit *Holsten.*

COMMENTARIUS.

quod Plinius jam olim, et nuper adeo Lipsius negavit : sed cum ipse Plinius ex *Annalibus Coss.* ursos Numidicos commemoret, et Virgilius *Lybiæ ursæ* meminert, Martialis quoque et Juvenalis *Lybios ursos* appellaverint, jure merito Salmasius *Plinianarum Exercit.* pag. 314, utriusque opinionem explodit, quam fateor ex hoc nostro loco, si solus sit, revinci non posse. Potuerant enim ursi aliunde adducti fuisse in Africam, ut leones et pantheræ et elephantii Romanam ad usum theatri. Videri potest huc facere Senecæ locus, lib. iii, de *Ira*, cap. 43 : *Ridere solemus inter matrina arenæ spectacula, tauri et ursi pugnam inter se colligatorum, quos cum alter alterum vexarit, suus confector exspectat.* Item ille Arnobii lib. vii : *Feris, ne cavearum discutiunt claustra, objectari moris est escas, in quas rabide sæviunt, et cupidinem vexationis inclinent.* In utroque vides vexandi verbum, arenæ commissionibus accommodatum. *HOLST.*

Cum ad ursam substrictus esset. Et paulo superius : *Illum apro subligaverat*, etc. Illic significant bestiarios alligari ne fugerent, solitos, ante conspectum ferarum in ipsos immittendarum : sed et ipsæ feræ interdum inter se alligabantur, ut, præter Senecæ testimonium jam recitatum, docet Claudianus in *Panegyrico Manlii* :

Audaces legat ipsa vires qui colla ferarum
 Arte ligent, certoque preinant venabula nisu.

Gladiatores quoque Commodi Imper. jussu inter se colligatos Xiphilinus memorat ; indignante Imperatore, quod non satis prompte et animose in mutuum eadem ruerent : et propterea colligari jubente, ut se mutuo conficerent. Non dissimili loquendi modo, S. Ignatius Martyr, cum victus Romani duceretur a decem militibus ferina rabie sævis, sese ligatum cum decem leopardis scribit. Gregorius quoque Turon., lib. i *Mirac.*, c. 48, refert, S. Saturninum Martyrem, *Bovis petalci religa-um vestigiis, per gradus Capitolii præcipitatum*, etc. *HOLST.*

Ursus de cavea, etc. Cavea nimirum variæ feris asservandis circa arenam erant, et inde immittebantur. Vide Lipsium de *Amphitheatro*, pag. 20. Quod paulo ante pontis est mentio, videtur instituto Commodi factum, ut in Amphitheatro pontes essent. Refert enim Xiphilinus, in Commodi, pag. 382, hunc Imperatorem per Amphitheatri arenam pontes struxisse, ut inde feras conficeret. *HOLST.*

III. — Ferocissimam vaccam. L. 1, § bestias, ff. de post. *Bestias accipere debemus ex feritate magis, quam ex animalis genere.* *HOLST.*

Diabolus sexui de bestia æmulatus. Non absimili genere loquendi Tertullianus : de *Patientia*, cap. 16.

Ut in isto quoque, Domino diabolus æmularetur.

HOLST.

Reticulis induta. Ita sancta Maudica post varia tormentorum genera, etc. *ἡρώδης βληθεῖσα ταύρω παρ-ε-δύθη.* In rete involuta tauro objicitur : Idem Hæstius in sua editione ut novum et inusitatum supplicium notavit : *Inde, inquit, etiam aliud excogitatur crudelitatis genus, ut reti constricta objiceretur tauro ferociter instigato ; a quo cum fuisset innumeris ictibus lacessita, et toto arenæ ambitu jactata, nihil læditur.* *HOLST.*

Pudoris potius memor, quam doloris. Tertull., lib. de *Pudic.*, cap. 1, *Pudicitiam principalem Christiani nominis disciplinam vocat, quam ipsum quoque sæculum usque adeo, inquit, testatur ; ut si quando, cum in feminis nostris inquinamenti potius carnis quam tormentis punire contendant ; id volens eripere, quod vitæ anteponant.* Vide ejusdem *Apolog.*, cap. 50. *Victorem Uticensem de Dionysia*, S. Hilarium, pag. 289. *Generatim loquendo sensus naturæ est, quem exprimit Clemens Alexandr. Pædag.*, lib. 2, cap. 10. his verbis : *ὁδὲν μέρος ὀτιοῦν ἀπογυνοῦσθαι γυναῖκες, εὐπε-πτερι.* *Summam esse indecentiam, quamcumque mulieris corporis partem nudari.* Quod in gentilibus quoque feminis naturalis pudor semper abhorruit. Hinc illud Euripidis de *Polyxena* jam moriente in *Hecuba*, p. 51.

Ἢ δὲ καὶ θνήσκουσι θύμας
 Πολλὴν ἀπόνουσι εἶχον εὐχρημασ ποσίν,
 Κρίνοντες ὅτ' ἂν ἀρίστην ἔμμετ' ἀπέριον ἔρπον.

Illæ vero etiam moriens
 Multam curam habuit honeste cadendi,
 Et tegendi ea, quæ tegi oculis virorum decet.

Quod Ovidius, *Fast.* II, ad Lucretiam transtulit :

Tum quoque jam moriens, ne non procumbat honeste
 Respicit : hæc etiam cura eadentis erat.

Ita Cornelia Maximilla Vestalis incesti damnata, teste Plinio, lib. IV, *Epist.* 11, *Cum in subterraneum cubiculum demitteretur, hæsissetque descendenti stola, vertit se ac recollegit : cumque ei carnifex manum daret, aversata est et resiliit, sædumque contagium, quasi plane a casto puroque corpore novissima sanctitate rejecit, omnibusque numeris pudoris : πολλὰ πρὸς ἑαυτὴν εἶχεν εὐχρημασ ποσίν.* Quod ad loquendi modum hujus loci atinet, geminus exstat apud Tertullianum, lib. de *Pænit.*, cap. 10, de iis qui pœnitentiam de die in diem differunt : *Pudoris magis memores, quam salutis.* *HOLST.*

Dehinc requisita. Hoc est, post exceptum vaccæ furentis impetum, et quasi post pugnam jam depugnatam, a venatoribus atque arenariis revocata, et ut Eusebius loquitur, *ἐκ θηρίων αὐθις ἀναληθεῖσα.*

HOLST.

qui ei adhærebat, suscepta, et quasi a somno expergita, adeo in spiritu et in ecstasi fuerat, circumspicere cœpit, et stupentibus omnibus ait : « Quando, inquit, producimur ad vaccam illam nescio ^a. » Et cum audisset quod jam evenerat, non prius credidit, nisi quasdam notas vexationis in corpore et habitu suo recognovisset, et illum catechuminum ^b. Exinde accersitum fratrem suum, et illum catechuminum allocuta est eos, dicens : « In fide state, et invicem omnes diligites; et passionibus nostris ne scandalizemini. »

IV. Idem Satorius in alia porta militem ^c Pudentem exhortabatur dicens : « Adsum ^d certe, sicut promisi et prædixi; nullam usque adhuc bestiam sensi. Et nunc de toto corde credas. Ecce prode illo, et ab uno morsu leopardi consumar. » Et statim in fine spectaculi, leopardo objectus, de uno morsu ejus tanto perfusus est sanguine, ut populus revertenti illi secundi baptismatis testimonium reclamaverit : « Sal-

vum lotum, salvum lotum. » Plane utique salvus erat, qui hoc spectaculo claruerat ^e. Tunc Pudenti militi : « Vale, inquit, et memor esto fidei meæ; et hæc te non conturbent, sed confirmet. » Simulque ansulam ^f de digito ejus petiit, et vulnere suo mersam reddidit ei, hæreditatem pignoris relinquens ^g illi, et memoriam sanguinis. Exinde jam exanimis prosternitur cum cæteris ad jugulationem solito loco. Et cum populus illos in medium postularet, ut, gladio penetrante in eorum corpore, oculos suos comites homicidii adjungeret, ultro surrexerunt et se quo volebat populus transtulerunt : ante jam osculati invicem, ut martyrium per sollemnia pacis consummarent. Cæteri quidem immobiles et cum silentio ferum receperunt : multo magis Satorius, qui et prior ^B scalam ascenderat, prior reddidit spiritum; nam et Perpetuam sustinebat. Perpetua autem, ut aliquid doloris gustaret, inter costas ^h puncta exultavit; et errantem dexteram tirunculi gladiatoris ipsa in

LECTIONES VARIANTES.

^a Cod. mss. Nescio quam? Ubi erat, inquit Aug. Serm. 280 laudato, quando ad asperrimam vaccam se pugnare non sensit? etc.

^b In codd. mss. desunt hæc verba : Et illum catechuminum.

^c Apud Holsten. non exprimitur Pudentis nomen.

^d Ad summum Holsten.

^e Modo laverat Holsten.

^f Annulum cod. Salisb.

^g Cod. Salisb. habet : Reddidit ei beatam hæreditatem, relinquens ei pignus et memoriam tanti sanguinis.

^h Ossa compuncta Holsten.

COMMENTARIUS.

Quasi a somno expergita. Sic de Bibliade martyre Eusebius : ἡ δὲ ὡσεὶ κταννύσασα. HOLST.

Adeo in spiritu et in ecstasi fuerat. Quasi diceret : adeo extra sensuum usum elevata ac raptâ, nam hoc vocatur esse in spiritu. S. Joannes, Apocal., cap. iv. Et statim sui in spiritu. HOLST.

IV. — Militem Pudentem. Apud Holstenium non exprimitur Pudentis nomen. Hunc autem esse arbitror, qui supra cum martyribus humane egit. Pudens martyr colitur 3 kal. maii in vetusto Calendario Carthaginiensi; an iste? vel Pudens senator, de quo Paulus, Ep. II ad Timotheum, c. iv, meminit, aut tandem martyr Alexandrinus, de quo Bollandiani hac die agunt? RUINART.

Salvum lotum. Acclamatio populi petulantier illudentis christianis sacris. Cum enim vulgo notum esset, Christianos existimare salvos fieri homines per baptismum : populus e theatro spectans Christianum sanguine perfusum, salvum eum proclamabat qui sic lotus esset. POSSIN.

Hæreditatem pignoris relinquens illi, et memoriam sanguinis. Quid igitur conqueruntur adversarii, quod Sanctorum reliquias religiose asservamus? Numquid annulus ille sanguine martyris tinctus projiciendus erat? RUINART.

Ad jugulationem solito loco. Spoliarium intelligit, ubi conficiebantur quos arena semivivos dimiserat. Docet hoc Seneca, Epist. 94. Numquid aliquem tim stulte cupidum esse vitæ putas, ut jugulari in spoliario, quam in arena malit? Ita mortuo Commodus, acclamatum scribit Lampridius : Hostis patriæ, parricida, gladiator in spoliario lanietur. HOLST. — Ibi tyrones athletæ reos conficiebant, ut sic ad pugnam adsuescerent : hinc juvenculus hic sanctam Perpetuam pupngisse dicitur. RUINART.

Cum populus illos in medio postularet. Sic Rufinus, lib. viii Hist. Eccl., de Attalo et Alexandro : Sed cum ferarum nulla Sanctorum corpora contigisset, omnibus eos verberum cæterarumque pœnarum suppliciiis cruciatus, ad ultimum in conspectu populi, in medio arenæ jugulari jubet. Postulandi porro vox amphitheatri propria : Hinc depostulatores Christianorum,

Tertull., Apol., cap. 25. HOLST.

Oculos comites homicidii. S. Cyprianus, Epist. II : Paratur gladiatorius ludus, ut libidinem crudelium luminum sanguis oblectet. Et mox : In tam impiis spectaculis, tanque diris et funestis, esse se non putant oculis parricidas. Hanc crudelitatem non uno loco exagitat Seneca, Epist. VII, Mane leonibus et arsis homines, meridie spectatoribus suis objiciuntur, etc. Idem, Ep. 87. Et omnium elegantissime Lactantius, Div. Institut. lib. VI, cap. 2. HOLST.

Per sollemnia pacis, etc. In Glossario veteri, sollemnia pacis ἐπιθεσια, Osculum. Id Osculum sanctæ pacis, vocat Paulinus. Hoc symbolo pacis recte ad martyrium præparabantur. Eusebius loco sæpius citato : εὐρίστη ἀγαπῶσαντες ἀλλήλους, καὶ εὐρίστη ἡμῶν παρηγόσαντες, μετ' εὐρίστη ἔχωρῆσαν πρὸς Θεόν. Quæ ita vertit Rufinus : Super omnia pacem et ipsi diligebant, et nobis servare mandabant : nec aliam sibi, nisi per pacem, viam ad martyrium construebant. Hinc forte Tertullianus, de Patient., cap. 12. dilectionem vocat summum fidei sacramentum, et Christiani nominis thesaurum. HOLST.

Consummarent. Vox propria perfecti martyrii. Sic Tertullianus de Patient., cap. 15 : Patientia martyria consummat. Et Cyprianus, Epist. III, martyrium consummationem appellat. Et Epist. V, jubet confessores humiles et modestos et quietos esse, Ut in omnibus Dominum promerentes, ad cælestem coronam laudis sua consummationem perveniant. Respondet consummare Græco τελειοῦσθαι, quo ejus linguæ auctores in referendis martyriis passim utuntur. HOLST.

Tirunculi gladiatoris. Qui arenæ victima destinabatur, ut cardibus assuesceret, tyrocini rudimenta in spoliario ponebat, ibique bestiarios quibus ferarum immanitas vitam non eriperat, jugulabat, ut semimortuis et inermibus conficiendis exercitatus, ad justa certamina produceretur. Quintilianus, Declamat. 9, Cruentum confectorem vocat : hocque adeo proprium istius ministerii nomen erat, ut Smyrneses apud Eusebium, lib. 4, cap. 14, in S. Polycarpi martyrio id retinuerint. HOLST.

jugulum suum posuit ^a. Fortasse tanta femina aliter a non potuisset occidi, quia ab immundo spiritu timebatur, nisi ipsa voluisset.

O fortissimi ac beatissimi martyres ! o vere vocati et electi in gloriam Domini nostri Jesu Christi ! quam qui magnificat et honorificat et adorat, utique et hæc non minus veteribus exempla in ædificationem Eccle-

siæ legere debet, ut novæ quoque virtutes, unum et eundem semper Spiritum sanctum usque adhuc operari testificentur, et omnipotentem Deum Patrem, et Filium ejus Jesum Christum Dominum nostrum, cui est claritas et immensa potestas in sæcula sæculorum. Amen.

LECTIONES VARIANTES.

^a Transtulit *Holsten*.

COMMENTARIUS.

Ipsa in jugulum. Id furore ac rabie faciebant gladiatores, quod sancta Perpetua pie ac generose instinctu divino fecit. Seneca Epist. xxx: *Sic gladiator tota pugna timidissimus, jugulum adversario præstat, et errantem gladium sibi attemperat.* Vide eundem, lib. *de Tranquillitate*, cap. 10. Porro de sanctis mulieribus, quæ aut se ipsas interfecerunt, aut ad necem propriam cooperatæ sunt ex inspiratione divina, quarum memoriam celebrat Ecclesia, vide D. Thomam, 2-2, q. 59, a. 3, ad 2 et q. 64, a. 5, et q. 124, a. 1, 2, etc. *Holst.*

Amen. Heic ad extremum adjungere nos aliquid de tempore hujus celeberrimi martyrii, res ipsa et justa eruditi lectoris flagitat expectatio. Ea de re multum apud se disquisivisse doctissimum *Holstenium*, e variis ejus schediasmatis intelligo; defini-visse quid sequendum omnino judicaret, nusquam reperio. Mihi, cunctis attente circumspiciis, videtur: affirmari verisimiliter posse epocham certaminis *Turbitanarum* harum martyrum in anno Christi tertio supra ducentissimum ligendam. Nempe nos hæc ipsa quæ nunc primum apparent, earum Acta docent: ipsas natali Getæ Cæsaris in arena depugnasse. Disertissime id expressum legitur nostræ hujus editionis, cap. 11, 3, 4, cap. v, 3. Geta secundogenitus filius fuit Severi Imperatoris, quem simul cum fratre majore Antonino Caracalla, consortes imperii a patre adhuc vivente renuntiatis, Herodianus tradit, lib. III, consentientibus Spartiano, et ex Dione, Xiphilino. Id accuratissimus Petavius in annum confert septimum imperii Severi: opportune admonens, haud æque istum honorem utrique habitum: sed prærogativam ætatis majori servatam, ipsi patri per omnia coæquato, titulo et dignatione Augusti; cum frater minor Geta, tum adhuc decennis (siquidem Silanis Consulibus natus traditur) parte tantum, et gradu dumtaxat secundo supremæ dignitatis sit aspersus, appellatione Cæsaris, prout distinctus Spartianus docet. Mansit autem hoc inter germanos discrimen usque ad annum imperii Severi duodecimum, qui fuit Christi quartus et ducentissimus, quo Petavius observat ex Zozimo et Censorino ludos sæculares Romæ celebratos. Illo anno Augusti nomen Getæ quoque communicatum (Severo patre inter alia multa, quæ ab illo tentata memorat Herodianus, ad conciliandam inter fratres assidue discordes gratiam, hanc quoque exæquationem supremæ potestatis experiendam putante) certo confirmatur a Scapulario *Animadvrs. Euseb.*, pag. 29, cum aliis illustribus testimoniis, tum hac inscriptione nummi antiqui.

IMP. CÆS. P. SEPT. GETA. PIUS. AUG. SÆCULARIA
SACRA. S. C.

Cum ergo natali Getæ, adhuc Nobilissimi, adhuc Cæsaris, nondum Augusti, celebrando, sese arenæ destinatum sancta Martyr, ea fide scripserit, cap. v, 3, quæ sacrosancta esse civis debet: habemus terminos, extra quos evagari conjectura nequit in inquisitione anni mortis ejus, illos ipsos quos certa nobis historia præfinit, spatii quo Geta in ordine secundo supremæ auctoritatis stetit. Est id spatium annorum

omnino quatuor, nempe a Christi 199 ad 203, nam 204 sequenti sæculari, jam, ut vidimus, Augustus Geta erat. Ne autem libere possimus unumquemlibet e tribus prioribus istius summæ annis Sanctarum martyrio deligere, arctat nos ab accuratissimis chronologis anno Severi decimo, Christi ducentesimo secundo, alligata epocha persecutionis ab eo imperatore in Christianos motæ, qua posteriori SS. Perpetuæ et Felicitatis fuisse passionem, Martyrol. Rom. et eadem hæc ipsarum Acta demonstrant, dum cap. IV, 4, diserte meminerunt, indictæ jam et exercitæ *Persecutionis*; utique generalis et ab Augustis imperatæ, qua Jocundus, Saturninus et Artaxius palmam jam antea vivicomburio meruerant. Video his opponi posse auctoritatem doctissimorum hominum, Pamelii *notis ad lib. Tertulliani ad Scapulam*, Petavii in lib. *de Doctrina Temporum*, et in *Chronico* ad ann. Christi 201, denique Philippi Labbe opere *de Scriptoribus Ecclesiasticis*, in Tertulliano; qui censent librum Tertulliani ad Scapulam ante indictam a Severo persecutionem scriptum. Unde sequitur, Hilariani præfecturam sub quo SS. Perpetua et Felicitas sunt passæ, in multo ulterius retrahendam tempora, videlicet in annum Christi 195 aut etiam superior. Sed tunc illæ SS. Martyres depugnare in arena Natali Getæ Cæsaris non potuissent, quod fecisse ipsas hæc Acta testantur; utique cum Geta, ut dictum est, ex ipso etiam Petavio, Cæsar declaratus sit anno Severi patris septimo, qui fuit Christi 199. Quare mihi credibile est, eruditissimos illos viros, si hæc quæ nunc primum proferuntur, Acta videre potuissent, numquam fuisse relatores scriptionem libri Tertulliani *ad Scapulam* ad annum Christi 199 aut 201, ante datum a Severo in Christianos edictum; cum idem Tertullianus illo libro significet, Hilarianum sub quo se passam S. Perpetua scribit cap. 11, 2, flagrante jam antea persecutione, Scapulæ præfecturam aliquot saltem annorum intervallo præcessisse. Verba sunt hæc auctæ Martyris: *Hilarianus procurator, qui tunc loco proconsulis Minucii Timiniani defuncti jus gladii acceperat*, etc. Quem heic alium Hilarianum communis-i possumus ab eo, cujus Tertullianus Scapulam alloquens meminit his verbis: *Sicut et sub Hilariano præside, cum de areis sepulcrarum nostrarum acclamassent: Areæ non sint: areæ ipsorum non fuerunt: messes enim suas non egerunt?* Quod mox addit de *imbre anni præteriti*, plane ostendit plusquam unius aut alterius anni spatium antiquiorem Hilariani præfecturam temporibus Scapulæ fuisse. Imo verisimile est, quos paulo inferius eodem libro Tertullianus commemorat Africæ præfectos, Cincium Severum, Vespronium Candidum, Asperum et Pudentem, aut universos aut plerosque, successores Hilariani, decessores Scapulæ fuisse. Quæ qui attente perpendorit, næis fateri cogetur; librum ad Scapulam nequaquam ante initium persecutionis a Severo indictæ scriptum: quin argumenta non desunt, quæ suadeant librum illum scriptum post Severi mortem. Id enim innuit modus loquendi de Severo, quoties ibi ejus incidit mentio, prorsus qualis esse non præsentium, sed e superiori memoria repetitorum solet.